

ANMELDELSER

EFTER FLUGTEN

Anders Bo Rasmussen: *Pio – Flugten til Amerika*, Lindhardt og Ringhof, 2023, 367 s., Ill., ISBN 978-87-11-99029-2

Af Kenn Schoop

Historieskrivningen om Louis Pios liv og hlevned fader typisk ud når, der er redegjort for hans flugt til Amerika. Det gælder også for Jens Engbergs standardværk *Til arbejdet liv eller død! Louis Pio og arbejderbevægelsen* (1979), hvor tiden i Amerika ifølge dens forfatter er nedprioriteret, fordi “*det er umuligt nøje at følge ham i disse 17 år*”. Og fordi Pios betydning for *sagen* på dette tidspunkt var udspillet. På trods heraf formår Engberg dog, ud af “*de brokker af oplysninger, som har kunnet skaffes*”, at tegne en prægnant skitse af Pios eksiltilværelse. Men der skulle gå over 40 år før nogen historiker for alvor tog tråden og vævede et større og mere sammenhængende billede af Louis Pios amerikanske liv.

Med Anders Bo Rasmussens *Pio og flugten til Amerika* har vi endelig fået et både bredere og mere detaljeret indblik i Louis Pios tilværelse som immigrant. Det er især forfatternes omfattende gravearbejde i amerikanske arkiver, der har gjort det muligt at følge udviklingen i Pios virke tættere på. På baggrund af det nye kilde-materiale har forfatteren bl.a. udfoldet og viderudviklet nogle af de uudforskede temaer, der peges på i Engbergs skitse. Men frem for alt, så fremlægger biografien ny viden om hidtil ukendte sider af Pios politiske og erhvervsmæssige ageren i Amerika.

Umiddelbart har Engberg ret i, at Pio med sin flugt mistede betydning for *sagen*; forstået som den *danske* arbejderbevægelsens udvikling. Som jo er hovedfokus i Engbergs eget værk. Men, som Anders Bo Rasmussen viser, spillede Pio i knapt ti år en rolle i den amerikanske arbejderbevægelse. Omend den var mindre betydningsfuld, end den han havde haft Danmark. Men han arbejdede dog i en årrække fortsat energisk for arbejdersagen. Og for den internationalt orienterede socialist, som Pio var, har kampens geografi næppe været afgørende.

Biografens 1. del, som ellers omhandler Slaget på Fælled, fængslingerne og flugten, starter med et lille introkapitel om den amerikanske arbejderbevægelses kamp for en ottetimers arbejdsdag. En kamp som Pio aktivt deltog i. Dermed påviser forfatteren kontinuiteten i Louis Pio arbejderpolitiske engagement på tværs af tid og sted. I Chicago gjorde han sig især gældende som skribent i sin egen arbejderavis *Den Nye Tid* og som meget aktiv fagforeningsorganisator og -taler i den lokale afdeling af den store arbejderbevægelse Knights of Labor.

Kampen om arbejdstiden kulminerede i 1886 med en landsdækkende generalstrejke og demonstrationer på Haymarket Square i Chicago, der udløste voldsomme politiangreb og anarkistiske bombesprængninger. Parallellen til Pios og Den Internationale Arbejderforenings støtte til de københavnske mureres arbejdstidskrav, som i 1872 førte til Slaget på Fælled, fremstår tydeligt. Tilsvarende gælder for den repression i form af politivold, fængslinger og domme, som arbejderbevægelsen begge steder blev mødt med fra myndighedernes side. Lige-

som pressen i begge tilfælde stod ensidigt på magthavernes side.

Uden antydning af moraliseren opridser Anders Bo Rasmussen nøgternt baggrunden for Louis Pios flugt. Hvad der i samtiden blev set som et forræderi, giver biografen nogle mere nuancerede bud på. Politisk havde Gimlekongressen i 1876 været et nederlag for Pio. Godt nok var han enstemmigt valgt som formand for Det Socialdemokratiske Arbejderparti, men med et indskrænket råderum. Stormestertiden var slut. Økonomisk gik det dårligt for *Social-Demokraten*, som han drev sammen med Brix og Geleff. Og den forventede investering fra Brix' succesfulde satireblad *Ravnen* udeblev, da Brix blev dømt 4 års forbedringshus for at gøre grin med myndighederne. Et indkøb af en dyr trykmaskine for egen regning gav Pio yderligere personlig gæld.

Truslen om -ligesom Brix- at få en ny fængselsdom blev mere end antydet. For den i forvejen helbredssvækkede Pio var det en reel dødstrussel. Så da politiet truede med at opkøbe hans gæld for at erklære ham fallit, men samtidig "tilbød" en udvej i form af en stor sum penge og en envejsbillet til Amerika, blev der sået et frø. Og det faldt ikke på stengrund.

I forvejen havde Pio interesseret sig for og i *Social-Demokraten* skrevet om oprettelsen af en socialistisk nybyggerkoloni i Amerika. For han havde en stor tiltro til, at de amerikanske borgerrettigheder var reelle og mente, at der derfor var bedre muligheder for at føre arbejderkamp. Anders Bo Rasmussen antyder, at Pio muligvis også var influeret af Karl Marx' positive forventninger til udviklingen i USA efter borgerkrigen og slaveriets afskaffelse.

I den socialdemokratiske partibestyrrelse besluttede man at sende Geleff på en rundrejse i USA for at undersøge mulighederne. Samtidig havde Pio flere gange -forgæves - opfordret regeringen Estrup at støtte en masseudvandring for at afhjælpe arbejdsløsheden - og dermed også skabe grobund for en skandinavisk arbejderorganisering i USA.

Bogens skildring af Louis Pios første tiår i USA, er samtidig et møde med socialismens forskelligartede ideologiske, politiske og organisatoriske udtryk.

Pios projekt om en socialistisk nybyggerkoloni på Kansas' prærie var således beslægtet med de utopiske socialisters drøm om et harmonisk idealsamfund. Trods ideologisk ildhu så strandede projektet dog efter ganske kort tid på uenigheder om realiseringen af de overordnede principper om fælles ejerskab og kvindernes ligestilling. At ingen af kolonisterne havde landbrugserfaring, gjorde ikke situationen bedre. Louis Pios rolle beskrives som mere idemager end praktiker.

Han refereres for efterfølgende at have indrømmet, at hans planer havde været luftkasteller. Og at man måske skulle satse på noget mindre end gennemgribende kollektivt ejerskab. Hermed mente Pio, at man skulle kæmpe for politisk indflydelse, så man her og nu kunne sikre arbejderne en mere værdig tilværelse. En slags reformisme - uden den betegnelse dog bruges.

Samtidig hermed udbrød der i St. Louis den første generalstrejke i USA's historie. 20.000 nedlagde arbejdet i protest mod jernbaneselskabernes lønreduktion. For en stund havde arbejderne tilmed overtaget bystyret og bygget bro mellem de forskellige befolkningsgrupper. Senere kaldt "the St. Louis Commune". Karl Marx var opløftet mens magthaverne var skræmte, som under Pariserkommunen. Så de strejkende blev sat på "riffeldiæt", som præsidenten for et jernbaneselskab smagfuldt udtrykte det. I by efter by tvang myndighederne med våben de strejkende tilbage i arbejde.

Trods det blodige nederlag, så havde den spontane opstand vagt forhåbninger om, at en bedre organisering kunne give bedre resultater. I kølvandet på "the Great Railroad Strike" voksede arbejderordenen Knights of Labor frem som en stærk magtfaktor med tusindvis af underafdelinger. Bl.a. i den betydningsfulde industriby Chicago, hvor Louis Pio, som tidligere omtalt, involverede sig stærkt i sagen.

Mens Pio arbejdede ihærdigt med at organisere arbejderne for at opnå en “fredelig overenskomst”, som middel til at fordele samfundets goder mere retfærdigt, så talte byens anarkister – med rod i tyske immigranter – for brug af mere radikale og voldsomme midler, dvs. “handlingens propaganda”. Men da en anarkist i 1886 kastede en bombe mod politiet, som angreb en demonstration på Haymarket i Chicago, skelnede myndighederne og pressen ikke mellem fredelige og militante arbejderledere. En dansk immigrant er citeret for, at det var en så “systematisk forfølgelse af alle socialister”, at det ville have glædet både den russiske zar og Bismarck.

Den efterfølgende “ensidige retssag”, som dømte syv til døden, bestyrkede yderligere Pios frygt for myndighederne. Skræmt af politiets intense raziaer og myndighedernes voldsparathed fik det ham til at distancere sig fra arbejderbevægelsen i Amerika. Bl.a. forsvandt hans arbejderavis *Den Nye Tid* fuldstændigt efter Haymarket-tragedien.

Forfatteren peger på to forhold, udover det indlysende: Pios helbred og fængsels erfaringer, som får ham til at trække sig fra arbejderkampen. Dels hensynet til familien og dels, at “*med Knight of Labors fald fra tinderne virkede den anerkendelse, Pio altid havde jagtet, ikke længere mulig indenfor arbejderbevægelsen, og selvom hans sociale indignation stadig blussede op i perioder, jagtede han nu anseelse i andre sfærer.*”

Herefter følger forfatteren i hælene på Louis Pios erhvervsmæssige karriere. Først som vel-lønnet toldembedsmand indsat af partiet Demokraterne og som redaktør af månedsmagasinet *Samfundet*, et illustreret magasin for “*skandinavisk litteratur, familie- og foreningsliv*” med bl.a. poesi, mode, kultur og politik i spalterne. Gennem magasinet delte Pio sin begejstring for forfatteren Edward Bellamys fremtidsvision i bestsellerromanen *Looking Backward: 2000-1887* (1888). Bogen handlede om et radikalt forandret Amerika anno 2000, hvor staten sørgede for arbejde og dækkede alle materielle

behov, så energien efter arbejdslivet kunne bruges på kunst, litteratur, videnskab og håndværk. Pio var for en tid vendt tilbage til de radikale utopier.

Fra den ideologiske debat, som romanens samfundsfiktion afstedkom, har Anders Bo Rasmussen gravet frem, at Louis Pio gik i kødet på den britiske filosof Herbert Spencer (ham som havde introduceret begrebet “*survival of the fittest*”). Bl.a. anfægtede Pio Spencers elitære frihedsbegreb, for hvis man mangler “mad og drikke”, hvor er så friheden henne.

En af biografiens pointer er, at Louis Pios drivkraft var, at han fuldt og fast troede på, at han kunne udrette noget stort, som samtidig kom hans medmennesker til gode. Og at han forventede at blive hyldet og anerkendt for det. I det lys giver det mening, når Anders Bo Rasmussen skriver, at Pio mod slutningen af sit liv, hvor arbejderkampen ikke længere synes at give disse muligheder, havde forladt mange af sin ungdoms idealer: “*Fra 1894 arbejdede Pio for en af Amerikas mest indflydelsesrige “røverbaroner” og jagtede personlig rigdom i et raceadskilt koloniprojekt.*”

Legitimiteten fandt Pio ifølge forfatteren i sin opfattelse af selv at tilhøre den vestlige civilisations top, og “*derigennem være berettiget til landarealer og økonomiske muligheder, som mindre “civiliserede” befolkningsgrupper endnu ikke havde gjort sig fortjent til.*”

Selvom *Pio – flugten til Amerika* åbenlyst udfylder et hul i historieskrivningen, så fremstår den ikke bare, som et appendiks til de eksisterende beskrivelser af Pios liv og virke indtil flugten. Den er også en historisk skildring i sin egen ret. For, som forfatteren skriver, “*hvis man virkelig vil forstå Pio, og den æra, han var en del af, måtte man også forstå, hvem Louis Pio blev i Amerika.*” Dermed kan biografien også – indirekte – kaste lys over Pios karakter og virke inden afrejsen i 1877.

Som biografi udmærker *Pio – Flugten til Amerika* Pio sig ved, at skildre hovedpersonens samspil med de skiftende samfundsmæssige

omstændigheder og muligheder -fremfor alene at gøre ham til et mekanisk omdrejningspunkt. Dvs. at Louis Pios ideer, holdninger og gerninger belyses og forstås dels i lyset af de bredere historiske forhold og dels i et udviklingsperspektiv, men uden at slippe karakteren og betydningen af Pio som person. Uagtet at man kommer tæt på Pios personlighed, så forfalder Anders Bo Rasmussen ikke til at psykologisere. Den Pio vi præsenteres for, har godt nok karakter af en fantast, ildsjæl og projektmager, men det er også en mand af sin tid, der tager farve af de situationer og miljøer han møder. Ved at anskue udviklingen i Pios amerikanske liv i sammenhæng med forskellige samfundsforhold, giver bogen også et kærkomment indblik i væsentlige sider af det amerikanske samfunds historie i Pios æra.

MELLEM FRYGT OG HÅB

Poul Villaume: *Mellem frygt og håb: Den Kolde Krig – en ny global historie 1961-1977*, Gads Forlag, 2023, 480 s., Ill., ISBN: 9788712068709

Af Martin Kryhl Jensen

Den foreliggende bog er andet bind ud af tre i professor emeritus Poul Villaumes prisværdige projekt med at give et bud på en ny samlet beskrivelse af den kolde krig.

Bogen er nogenlunde kronologisk opbygget omkring tre meget lange kapitler på ca. 100-120 sider, der hver har et overordnet fokus. Det første dækker perioden 1961-63 og handler især om Cuba-krisen og dens forudsætninger, herunder den nære sammenhæng med Berlin-spørgsmålet og det generelle øst-vest forhold. Det andet dækker 1961-1968 og har især fokus på krigen i Vietnam og andre stedfortræderkonflikter, mens det tredje dækker perioden fra 1969-1977 og bl.a. omhandler den amerikan-

ske exit fra Vietnam og détente mellem øst og vest.

Som nævnt har kapitel 1 fokus på perioden 1961-1963, og har naturligt nok Cuba-krisen som et centralt omdrejningspunkt. Villaume har en fin vekselvirkning mellem forskellige begebenheder og overvejelser i både øst og vest forud for selve Cuba-krisen, der kun spiller en mindre rolle. Villaume betoner bl.a. betydningen af de uofficielle kommunikationskanaler, der bestod mellem øst og vest. Han fokuserer også med rette på Kennedy og Khrustjovs betydning som aktører – de søgte begge en forhandlet udvej, og begge afstod fra at lytte til de af deres rådgivere, der ønskede en eskalering.

I forbindelse med omtalen af optakten til Cuba-krisen skriver Villaume, at Castro-styret efter magtovertagelsen havde givet amerikanske virksomheder kompensation for nationaliseringer. Det er ikke rigtigt. Der blev ikke udbetalt nogen kompensation. Videre hævdes det, at Castro-styret ikke oprindeligt havde planlagt at opbygge en politistat, men at det skete som følge af Svinebugtaffæren i april 1961. Magtens tredeling blev imidlertid afskaffet allerede i 1960, og efterretningstjenesten DSS, kaldet 'røde Gestapo', virkede allerede fra 1959. Koncentrationslejre kom hurtigt til at huse tusindvis af regimets fjender.

I 1960'erne opstod der i USA en forståelse af, at den militære afskrækkelse måtte suppleres af andre tiltag i den ideologiske konflikt med Sovjet. USA oprettede under Kennedy bl.a. Fredskorpset (Peace Corps) og Fremskridtsalliancen (Alliance for Progress), der som en pendant til Marshall-planen dels skulle skabe socioøkonomiske udvikling og forhindre kommunismens udbredelse i især Latinamerika. Resultaterne var dog pauvre. Dels var de nødvendige økonomiske og kulturelle forudsætninger for de ønskede udvikling sjældent til stede, dels havde lokale magthavere ofte ikke den store lyst til at indordne deres politik efter amerikanske ønsker. Realpolitiske amerikanske overvejelser gjorde også i flere tilfælde, at man

foretrak en autoritær anti-kommunistisk leder frem for et usikkert demokrati.

Villaume beskriver også baggrunden for USA's tiltagende involvering i Vietnam, der i tråd med dominoteorien blev anset for at være en afgørende brik i inddæmningen af kommunismen – Kennedy havde allerede i 1956 omtalt Vietnam som 'fingeren i diget', der skulle sikre mod en kommunistisk flodbølge i Sydøstasien. Trods advarsel fra eksperter og efterretningstjenesterne om, at USA ikke ville kunne vinde krigen i Vietnam, fortsatte man med at sende stadig flere tropper, til der til sidst var over 500.000 amerikanske soldater i landet. I kapitlet kommer Villaume også ind på, hvordan rivaliseringen mellem USA og Sovjet – i stigende grad med Kina som en rival til Sovjet – kom til udtryk i bl.a. Afrika og Sydamerika. Foråret i Prag beskrives udmærket, men det er tvivlsomt, om det kom så meget bag på de vestlige lande, som Villaume giver indtryk af. Forsvarets Efterretningstjeneste (FE) registrerede f.eks. allerede i maj 1968, at de sovjetiske tropper hævdede beredskabet, og i juni registrerede man, at der blev flyttet nye enheder til området omkring Tjekkoslaviet. Fra 11. august – 10 dage før invasionen – blev der lavet daglige orienteringer om udviklingen, som også tilgik Udenrigsministeriet og NATO.

I kapitel 3 beskriver Villaume, hvordan Nixon og Kissingers forsøgte at skabe forandringer gennem et mere realpolitisk og ikke-ideologisk syn på verdenspolitikken, med hvilket man håbede, at bryde det dødvande, der var opstået i Vietnam. Det amerikanske engagement i Vietnam mødte stigende modstand internt i USA samtidig med, at det alvorligt belastede den amerikanske økonomi. Noget måtte ændres. Nixon og Kissinger forsøgte flere ting samtidigt. Dels 'vietnamisering' af kamphandlingerne i Vietnam, dvs. at lade sydvietnamesiske tropper overtage kamphandlingerne, så amerikanske tropper kunne trækkes hjem. Dels flere bombardementer, også i Laos og Cambodja, som blev operativt anvendt af FNL, for at

lægge et militært pres, suppleret med forhandlingerne med Nordvietnam, bl.a. Kissingers hemmelige forhandlinger i Frankrig med Le Duc Tho. Samtidig begyndte man at forhandle med Kina, det såkaldte pingpong-diplomati, der i 1971 førte til amerikansk anerkendelse af Kina og Nixons besøg i februar 1972. Året efter førte Kissingers forhandlinger med Tho til indgåelsen af Paris-aftalerne, og dermed en plan for afslutningen på Vietnam-krigen. Det blev dog ikke den 'fred med ære', som Nixon stræbte efter, og som indebar en magtdeling mellem regimerne i Nord- og Sydvietnam. Som Villaume beskriver, søgte USA reelt blot en såkaldt 'anstændige periode', hvor det sydvietnamesiske regime kunne overleve, så man fra amerikansk side efterfølgende kunne hævde, at det ikke var USA's skyld, at dominobrikken var faldet.

I Europa førte afspændings- og Ostpolitikken til, at Vesttyskland i 1970 anerkendte de eksisterende grænser til DDR og Polen, hvilket viste sig at blive et vigtigt førsteskridt i den videre afspændingsproces. Fra amerikansk side var man først skeptisk overfor de politiske og økonomiske tilnærmelser til Sovjet, men Nixon og Kissinger kom til den erkendelse, at en sådan tilnærmelse var nødvendig for at løse Berlin-spørgsmålet og afklare forholdet til DDR, hvilket skete gennem en række aftaler og traktater i starten af 1970'erne. Villaume beskriver også forhandlingerne forud for indgåelsen af ABM og SALT-I aftalerne, og afsnittene om CSCE-processen og Helsinki-slutakten er blandt bogens bedste. Det må dog undre, at Villaume anfører, at slutaktens kurv-I skulle indebære en formel indirekte annullering af Bresnev-doktrinen, idet man fra sovjetisk side eksplicit pointerede, at CSCE-slutaktens principper ikke fandt anvendelse på forholdet mellem socialistiske lande, men kun forholdet mellem Øst og Vest.

En grundlæggende svaghed i bogen er den næsten kliniske beskrivelse af interaktionen mellem øst og vest, der alt for ofte får karakter af en art geopolitisk skakspil. USA gør noget,

Sovjet reagerer. USA støtter nogen i den tredje verden, Sovjet reagerer ved at støtte nogle andre.

Grundlæggende mangler der forståelse for ideologiens helt afgørende betydning for den sovjetiske verdensopfattelse. Et eksempel er begrebet *fredelig sameksistens*. Villeneuve skriver, at man i Sovjet med dette begreb mente, at ikke alene direkte militær konfrontation med USA måtte undgås for at forhindre et atomart ragnarok, men også lokale krige, da disse kunne eskalere til storkrige.

Villeneuve indikerer således, at Sovjet med denne erkendelse var slået ind på en mere forsigtig og defensiv politisk linje. Det er imidlertid helt misforstået. Fredelig sameksistens indebar ikke nogen forsigtig eller status-quo orienteret politik, tværtimod. Fredelig sameksistens var en offensiv strategi, der skulle sikre Sovjetunionens sejr på et globalt plan, og som ikke indebar nogen sovjetisk accept af politisk eller samfundsmæssig status-quo noget sted i verden. Den indebar blot ønsket om at undgå en direkte atomar konfrontation med Vesten, der kunne ødelægge det sovjetiske moderland.

I en tale i 1961 på Institutet for Marxisme-Leninisme sagde Khrustjov, at fredelig sameksistens betegnede "en intens økonomisk, politisk og ideologisk kamp mellem proletariatet og imperialismen på en global arena." Det autoritative sovjetiske tidsskrift *Kommunist* skrev i 1963, at "Fredelig sameksistens i marxistisk betydning har intet som helst at gøre med »forsoning« mellem den socialistiske og den borgerlige ideologi. Den tilsigter tværtimod en skærpelse af arbejderklassens og kommunistpartiernes kamp..." og videre at "Kampen for fredelig sameksistens kan ikke løsrives fra den revolutionære kamp".

Sovjetunionens sidste udenrigsminister, Eduard Sjevardnadze, fordømte i 1991 teorien om fredelig sameksistens som en hovedhjørnen i en verdensopfattelse, hvor hele verden blev betragtet som en permanent slagmark, hvilket skabte en udmarvende konfrontations-

politik og en permanent trussel om militær konflikt.

Den grundlæggende misforståede opfattelse af Sovjetunionen som en defensiv og primært reaktiv aktør kommer til udtryk igen og igen. Også sprogligt kommer den ideologiske diskrepans til syne. Villeneuve beskriver (s. 34) forskellige mellemdistancemissiler, og skriver, at Sovjet havde et par hundrede SS-4 missiler, "som kun kunne nå mål i Vesteuropa...", mens USA's Thor og Jupiter-missiler "på få minutter kunne nå mål i hele det vestlige Sovjetunionen." Bemærk ordene *kun*, der indikerer noget begrænset, og *hele*, der indikerer noget omfattende. I virkeligheden havde de pågældende missiler samme rækkevidde og funktion. Alligevel beskrives de kvalitativt forskelligt.

Andre eksempler: Sovjetisk økonomisk og teknisk bistand til Patrice Lumumbas regering i Congo kaldes 'beskeden' – amerikansk økonomisk støtte til Lumumbas rival Joseph Kasavubu kaldes omvendt 'generøs'. Spaniens Franco kaldes 'diktator', Fidel Castro for 'præsident'.

Villeneuve skriver om "den kommunistiske fare" i citationstegn, hvilket er symptomatisk for synet på kommunismen som ideologi. Antikommunisme beskrives som "frygtbetinget", ikke reelt begrundet. Det malaysiske kommunistparti beskrives f.eks. som uskyldige ofre for en udrensning, selv om partiet selv havde startet et militært oprør, støttet af Indonesiens præsident Sukarno. Oprettelsen af staten Malaysia beskrives som værende 'britisk neokolonial', hvilket er misvisende. USA tilskrives hovedansvaret for Pol Pots magtovertagelse i Cambodia, en beskrivelse der i øvrigt også er rensset for en beskrivelse af ideologiens betydning. Villeneuve har endda ekstra godt kendskab til dette emne, idet han i pjecen *Lange leve folkekrigen* fra 1977 roste Pol Pot's Cambodia for at være inde i en god ideologisk udvikling.

Konkrete eksempler på kommunistisk støtte til oprørsbevægelser, der kan tjene til at illustrere og forklare amerikanske frygt for kom-

munistisk infiltration søges bortforklaret. Castro-regimet støttede således i starten af 1960'erne en række oprørsgrupper i flere latinamerikanske lande. F.eks. søgte man aktivt at vælte Venezuelas demokratisk valgte præsident Betancourt ved at støtte marxistiske gruppers væbnede opstand med penge og våben. Det faktum forsøges bortforklaret med et tvivlsomt udsagn om, at "fhv. CIA-agenter" har "antydnet", at CIA selv havde placeret våbnene.

Der er flere sådanne eksempler på tvivlsom kildebrug. Villaume baserer et andet sted sin analyse af det tysk-tyske forhold på et dokument, som efter alt at dømme er et falskneri, fabrikeret af Stasi. I kapitel tre gengives uden forbehold den officielle kinesiske påstand om, at Lin Biao, Mao's kronprins, i 1971 blev dræbt i et flystyrt, efter at han skulle have forsøgt at gennemføre et kup og myrde Mao.

Mange steder støder man på formuleringer som "mange historikere mener", "nogle historikere mener" og "dele af den nyere forskning" uden at det fremgår, hvem der henvises til eller på hvilket kildemæssigt grundlag. Det er elastik i metermål.

Villaume er generelt stærkt kritisk overfor alle regimer eller grupper, som støttedes af eller var allieret med USA. Joaquín Balaguer, præsident i Den Dominikanske Republik, beskrives som en diktator, der gjorde brug af dødspatruljer. Villaume nævner ikke, at Balaguer var helt afgørende for liberaliseringen af landet og for at skabe et fundament for demokrati; en indsats som blev rost af både præsident Carter og Reagan. Tilsvarende med Allendes styre i Chile fra 1970-1973, hvor Villaume beskrives den amerikanske indblanding grundigt, men ikke nævner, hvordan Allende herskede pr. dekret udenom parlamentet, hvordan fagforeningsledere blev fængslet, privat ejendom eksproprieret, ytringsfriheden undertrykt eller den tiltagende brug af politiske fængslinger og tortur. Det skal ikke bortforklare CIA's indblanding som naturligvis nævnes, men blot gøre læseren i stand til at forstå, hvad der rent faktisk skete.

Fortællingen er alt for ofte ensidig, hvilket giver læseren en forvrænget forståelse af de forskellige aktørers reelle motiver og handlinger.

Symptomatisk nævnes CIA mere end dobbelt så mange gange som KGB – og selv om at Christopher Andrew og Oleg Gordievskijs bog om KGB fremgår af litteraturlisten, har ellers nok så relevante oplysninger herfra ikke fundet vej til siderne. Det kunne f.eks. være om KGB's operationer i Afrika eller Sydamerika i 1970'erne. Oplagte chancer til at få en dansk vinkel repræsenteret benyttes heller ikke. F.eks. nævnes det kort, at Sovjet efter indgåelse af Helsinki-slutakten i 1975 slog hårdt ned på dissidenter, herunder Andrej Sakharov, der blev udsat for en af KGB orkestreret miskrediteringskampagne – denne kampagnes forløb i Danmark er grundigt dokumenteret, og kunne med fordel være inddraget som et konkret illustrativt eksempel.

I kapitel 3 (bort)forklarer Villaume den sovjetiske opstilling af SS-20 mellemdistancemissiler fra 1976 med, at de var et svar på en fra sovjetisk side "opfattet" amerikansk trussel – vel at mærke fra krydsermissiler, som ikke var deployeret. Selv om Sovjet i denne sammenhæng åbenlyst var den aktive part, tilskrives handlingen en forudgående amerikansk handling for at passe ind i Villaumes forklaringsskabelon, som går igen i hele bogen. I øvrigt nævnes det slet ikke, at NATO's dobbeltbeslutning, som var svaret på SS-20 deployeringen, skete på tysk initiativ. Et andet tilsvarende eksempel: Da Khrustjov i 1961 eskalerede krisen omkring Berlin for at presse Vesten til indrømmelser, udlægges det som et resultat af, at vestmagterne ikke havde taget de diplomatiske skridt, som man ønskede i Kreml.

Villaume hævder mange gange, at USA's politik byggede på myter om Sovjet og Warszawa-pagtens militære styrke, og at disse myter vedblev at udgøre grundlaget for USA's politik, selv om de blev underkendt af vestlige efterretningstjenester allerede i 1960'erne. Den påstand er dog tvivlsom. Det er åbenlyst, at USA

havde et kvalitativt teknologisk forspring mht. f.eks. interkontinentale missiler (ICBM's), men ser vi f.eks. på Europa, den kolde krigs nok vigtigste arena, så havde Warszawa-pagten her gennem hele perioden et meget stort konventionelt forspring. Det fremgår bl.a. af adskillige analyser foretaget af FE i forbindelse med Seidenfaden-rapportens udarbejdelse i 1969 – en analyse, der var på linje med analyser fra andre vestlige efterretningstjenester. I 1975 var styrkeforholdet ifølge Udenrigsministeriet i Nord- og Centraleuropa på NATO's side hhv. 25 divisioner med 620.000 mand og 7000 kampvogne mod Warszawapagtens 60 divisioner med 910.000 mand og 20.000 kampvogne. Udenrigsministeriet konkluderede desuden, at der i Warszawapagtstyrkerne kunne konstateres "en både kvantitativ og kvalitativ opbygning."

Gennem hele den kolde krig byggede den sovjetiske, og dermed hele Warszawa-pagtens, militære planlægning på den forudsætning, at man ville være den aktive part og føre krigen på fjendens territorium. Det kunne rent fysisk observeres ved, at man kun øvede offensive operationer, og at man anlagde depoter tæt ved grænsen til vest, hvilket netop kun gav mening ved en offensiv planlægning. Tilsvarende rådede Warszawapagten i Østersøen over hundredvis af landgangsfartøjer, der kun kunne bruges til offensive operationer, mens Danmark og andre NATO-lande ikke havde den slags fartøjer. Det var alene politiske staffage, når man fra sovjetiske hævdede, at man først ville reagere på et vestligt angreb – i sovjetisk optik kunne et angreb være mange ting, herunder hvis man blot mente at kunne se en vestlig planlægning af et angreb. Alligevel nævnes det utallige gange, at den sovjetiske doktrin forudsatte et vestligt angreb, uden at den faktuelle baggrund belyses.

Ole Lippmann sagde engang, at forudsætningen for at forstå historien er, hvad samtiden tror, ikke hvad eftertiden ved. Den forståelse savnes i bogen, idet Villaume alt for ofte undlader for alvor at sætte sig ind i og forstå de overvejelser og opfattelser, som man i samtiden

gjorde sig, for derved at søge at kvalificere vores nutidige forståelse af samtidens præmisser. I stedet får vi gang på gang at vide, hvad der skete efterfølgende – men det kunne datidens aktører jo af gode grunde ikke navigere efter.

I forordet placerer Villaume sin egen bog og eget syn på den kolde krig som tilhørende den post-revisionistiske skole. Der er generelt noget sært anstrengt over sådanne forsøg på at placerer sig selv på en bestemt historiografisk position, især når argumentet som her er, at fokus ikke er på, hvem der har 'skylden' for den kolde krig, men på interaktioner mellem den kolde krigs parter. Der findes imidlertid næppe koldkrigshistorikere, som *ikke* er interesserede i dynamikken og relationerne mellem øst og vest, hvorfor en sådan skelnen reelt set er meningsløs. Det er selvfølgelig altid et relevant spørgsmål at stille, hvilke parter, der driver en konflikt frem – det gælder også den nuværende krig mellem Ukraine og Rusland, som Villaume selv nævner i forordet. I selve bogen er der som nævnt da også talrige eksempler på, at Villaume rent faktisk tager stilling til spørgsmålet om, hvem der er den aktive og passive part. Allerede i sit forord beskriver Villaume således, hvordan USA's politik førte til sovjetisk usikkerhed.

Tredje del af bogen indledes med et afsnit, der hedder 'Nixons og Kissingers Kold Krigs-verden'. Man leder dog forgæves efter et tilsvarende 'Brezjnevs og Gromykos Kold Krigs-verden'. Mens Villaume bruger side efter side på at beskrive den amerikanske forståelse af våbenbalancen, atomstrategi og verdensopfattelser, herunder interne amerikanske analyser og indenrigspolitiske diskussioner om f.eks. styrkeforhold og nedrustningsforhandlinger, er en tilsvarende interesse for den sovjetiske ditto næsten fraværende – trods det faktum, at vi i dag ved ganske meget om disse forhold.

Det altovervejende fokus er på USA, og USA's handlen som aktør i den kolde krig. USA ses som den aktive part, Sovjet som den reaktive. Den grundanalyse gennemsyrrer hele bogen. Bogen kunne sagtens have heddet "USA

og den kolde krig”, for perspektivet er klart amerikansk. Det eneste arkiv der er angivet i kildelisten er da også det amerikanske nationalarkiv (NARA). De steder, hvor der er oplagte muligheder for at indflette en dansk vinkel eller perspektiv, benyttes de ikke. Hvis man derfor holder bogen op imod f.eks. John Lewis Gaddis *The Cold War*, kommer den til kort. Trods snart tyve år på bagen giver Gaddis en langt bedre indføring i og forståelse af den kolde krig og dens aktørers handlen.

Bogen er struktureret i kun tre kapitler, hvoraf de to første endda er delvist tidsmæssigt overlappende. Da mange af de samme emner tages op i flere af kapitlerne, og mange endda flere gange i samme kapitel, giver det en del unødvendige gentagelser. Man kunne med fordel havde givet bogen en anden struktur, så den enten havde været strengere kronologisk eller måske tematisk opbygget. Bortset fra et par enkelt fejl i billedtekster (s. 147 og 409) er bogen velredigeret. Alle illustrationer i bogen er billeder, og man savner nogle kort, karikaturtegninger eller figurer (f.eks. til at illustrere styrkeforhold mv.) som supplement til billederne.

EN TRAUMEFYLDT VEJ TIL VENSTREFLØJEN

Claus Bryld: *Fædrene åd sure druer – Erindring om en politisk familietragedie*. Forlaget mellemgaard. 2024, 383 s., ISBN 978-87-7608-808-8

Af Per Bregengaard

Claus Bryld (f. 1940) er velkendt som arbejderhistoriker, endvidere professor emeritus i historie og søn af en landsforræder eller politisk fange – alt efter synsvinkel og temperament. Profession og ophav præger hans selvbiografisk prægede hybride værk og giver det en særlig og spændende karakter i hans jagt på

at forstå sig selv, sit ophav og tiden, der præger ham og hans omgivelser.

Fædrene åd sure druer rummer både vellykkede erindringer, levnedsbeskrivelse, faglige analyser og indsatte kilder. Bogen har mange facetter, der giver læseren anledning til overvejelser og diskussion. Det lykkes imidlertid at skabe en helhed efterhånden, som læsningen skrider frem.

Anmeldelsen vil fokusere på Claus Brylds unikke og traumefyldte vej til venstrefløjen og socialismen, hans politiske virke på venstrefløjen og hans aktivistiske farvel til den.

Hvorfor give sig i kast med denne facet?

For det første, fordi det, der blev til, vanskeligt kan repræsentere en åbenlys social arv fra hans ophav, men snarere unik individuel frigørelse, som det ikke ligger til historikere med materialistiske og strukturalistiske blikke at fæste lid til som en forklaring.

For det andet, fordi Claus Bryld ikke er hvem som helst, men har sat sig væsentlige spor ikke kun som marxistisk inspireret forsker primært i arbejderbevægelsen og som forfatter, men også som politisk aktør i bl.a. SF's opbrud og VS's dannelse og første år.

“Fædre åd sure druer, og børnenes tænder blev ømme” er et Bibelcitater fra profeten Ezekiels bog. Citatet rummer Claus Brylds traumefyldte opvækst, der præger hans ungdom og liv og må være en ramme for hans politiske udvikling.

Hans uforskyldte Kainsmærke stammer fra faderen og hans brødres tid som aktive og ledende danske nazister fra slutningen af 1930'erne til midt i besættelsestiden. Under Retsopgøret får faderen en streng fængselsdom for, hvad der kan koges ned til hans ideologi og politiske aktivitet. Han benådes efter 4 år i fængsel.

Stemplingen som forbryder oplevedes og var – set med vor tids demokratiske øjne – ikke retfærdig og ramte børnene med ubønhørlig styrke. Bibeltekstens sympatiske budskab er efterfølgende, at “søn skal ikke bære faders misgerning, ej heller fader søns”.

Claus Bryld kan med dette sige sig fri, men kan alligevel ikke frigøre sig for familiebandet. Det er jo hans far. Først var faderopgøret, men det nuanceres efterhånden af en historisk forståelse. Det er et af værkets andre facetter.

Faderen var nazist, men nok mere fascist, ekstrem nationalist og arg modstander af kommunisme og Sovjet.

Claus Bryld søger fascismens rødder i en autoritær og patriarkalsk familiestruktur, hvor faderen er føreren, der bestemmer alt. Det er kendt stof for mange, men kommer ind under huden gennem hans oplevelse af familielivet bl.a. i Tanger, hvor faderen efter løsladelsen i en periode – og for den medfølgende familie i en meget kortere periode – søger nye veje i sit og familiens skamferede liv med udsigt til en tilværelse som udstødt. Målet for den ny tilværelse i Tanger var set med mine øjne at restaurere den omtalte familieform, som faderen selv kom fra. – At vende knivsæggen den forkerte vej ved middagsbordet udløser et nedværdigende dask fra far.

Det hører med til historien, at familien helt fra begyndelsen socialt og økonomisk tilhører det bedre borgerskab, og at dens formue er nogenlunde uantastet af de mange omvæltninger i dens tilværelse. Der er således ikke i den forstand tale om en social deroute.

Undertitlen “en politisk familietragedie” er en velvalgt ramme om fortællingen.

Patriarken er inde og ude af familien med fængselsopholdet, aleneperioden i Tanger og skilsmisse fra moderen, dog med efterfølgende hyppige besøg. Moderen er gentagne gange indlagt med alvorlige depressioner. Forældrene skændes brødt, og det udløser på et tidspunkt en episode med alvorlig vold mod Claus’ mor, hvilket slår yderligere skår i familien. Alvorlig mobning sætter sit præg på søskenderelationerne. Samtidig lurar farerne i form af anslag fra fjendtlige omgivelser konstant.

Familien er i efterkrigstiden permanent i en form for opløsning og præget af utryghed og brud. Den positive side – der er vanskelig at af-

veje over for den negative, hvilket forfatteren heller ikke forsøger – er, at det fører til en udstrakt frihed. Familien forvandles med forfatterens egne ord til et anarkisk fællesskab uden ydre autoritet.

Set udefra synes familiens og de enkelte familiemedlemmers forsvarsværk mod det ydre tryk at være en form for forskansning i et bedreværd. Man dyrker sin stolthed.

Et er, at det var os, der først så og bekæmpede den røde fare fra Sovjet mest indædt. Noget andet er, at man gennemgående ser ned på såvel araberne i Tanger som på dumme og ukultiverede plebejere i Danmark. At være “plebset” blev anvendt som skældsord. Det fascistiske blandes med overklassenedladdenhed. Det er ikke uden nuancer, men fremstår som hovedindtrykket.

Ovenstående kan defineres som rammen for Claus Brylds humanistiske og venstreorienterede politiske udvikling. Storesøsteren synes i al fald på nogle punkter at bevæge sig i samme retning. Hvordan pokker sker det, hvis man vil forstå historien gennem årsagsforklaringer? Alt peger umiddelbart i andre politiske retninger.

Anmelderens billede bygger muligvis på en lidt for unuanceret gengivelse af bogen, hvilket læseren må bedømme, og bogen er muligvis en lidt for unuanceret gengivelse af “virkeligheden”, hvilket den kritiske læser også kan pille ved. Claus Bryld åbner sådan set selv op for et kritisk blik i hans varme skildring af sin mor og det nære forhold til hende i bogens sidste kapitel. Faren og de ældre søskende er måske heller ikke helt så forfærdelige, som det undervejs blev mit hovedindtryk?

Allerede i begyndelse af skolealderen begynder Claus at være i opposition til familien drevet af stor nysgerrighed og en veludviklet retfærdighedssans i forhold til omverdenen.

Han lærer børn at kende, der bor oppe i de røde etageejendomme. Det er uretfærdigt, at de har så lidt, når vi har så meget. – En af de ældre af børnene fra de røde huse mener, at Claus’ far må være millionær.

Da Claus er i tiårsalderen, flytter familien til Tanger, hvor han somme tider giver alle sine penge væk til tiggerne og deler ud af hjemmets cigaretter.

Claus er følsom og ikke nok med det. Han handler på sine kulturchok. Det er, som det fremgår ovenfor, ikke de andre familiemedlemers kop the.

Man kan udmærket se Claus som en fremmed fugl i flokken. Men er der i virkeligheden også her noget hjemmegroet? – Faderens form for nazistisk ideologi er forbundet med stolthed og kan ses som en slags retfærdighed. Den synes fri for opportunisme. Heller ikke nazister er blot nazister. Det er en af bogens mange facetter.

Barndommens vigtige brikker til puslespillet: "Claus Bryld politiske udvikling" synes at være retfærdighed, stolthed og nysgerrighed. Men er der flere?

I teenageårene bliver Claus usikker på forældrenes fortolkning af historien om nazismen, besættelsestiden og årene derefter. Familiens forsvarsværk synes noget forsømt og har næppe de bedste betingelser under et anarkisk fællesskab uden autoritet. Det er min udlægning.

Nysgerrigheden giver sig udtryk i lokumlæsning med aflåst dør af Hitlers *Mein Kampf*, som han finder i en kasse på loftet. Bogen falder bestemt ikke i hans smag, så den nazistiske ideologis sag synes afgjort med det. Til dette lægger sig – i en kortere tæt periode med storesøsteren – hendes kulturelt frigjorte brik af ukendt oprindelse.

Vi befinder os under "den kolde krig". Den fælles fjende i form af Sovet og kommunisterne er vand på den ældre generations mølle. Men Claus føler snarere et skæbnefællesskab med de udstødte kommunister, som han føler med. Det kommer tydeligt til udtryk, da Sovjetunionen smadrer Ungarnsopstanden, hvilket én af hans kammerater får at føle. Det var den psykologiske vinkel. Dertil kommer, at der faktisk var en eller anden form for et kommunistisk miljø blandt nogle elever på Birkerød Stats-skole, hvor han går.

Fjenden på det følelsesmæssige og efterhånden ideologiske plan er det politiske establishment: de gamle partier. De er vendekåber uden retfærdighedssans, ryggrad og stolthed.

Først var de drivende i samarbejdspolitikken under Besættelsen, men vendte på en tallerken under Retsopgøret. De understøttede aktivt den populistiske hævnstemning, men forstod at holde sig selv udenfor og klare frisag. I sommeren 1945 skråler de med på den populære gramfonplade: "Stalin og Truman og Churchill og mig", hvor alle fire takkes og hyldes. – Lige pladen har jeg dog taget med for egen regning. – Derefter vender de veletablerede opportunistiske politikere sig mod Sovjetunionen og kommunisterne.

Efter sine formative år var Claus Brylds vej til aktiv deltagelse i atommarcherne, Studenter-samfundets Socialistiske Studenter-fraktion, bruddet i SF, VS' dannelse og første år, som ledende i Leninist-fraktionen i VS. At det gik sådan, var præget af tidsånden blandt en del af ungdommen. Havde den været anderledes, kunne det været gået anderledes? Det spørgsmål stiller Claus Bryld sig selv – naturligvis uden at kunne besvare det.

Claus Bryld forestiller sig et liv som videnskabsmand, politiker og forfatter. Politikerdømmen bliver endegyldigt forladt, da han melder sig ud af VS og Leninist-fraktionen i november 1972, altså en måned før Leninist-fraktionen efter at have haft flertallet i hovedbestyrelsen i et år, beslutter sig for at sige farvel for selv at opbygge et nyt demokratisk-centralistisk arbejderparti fra grunden.

Hvorfor forlader han det partipolitiske liv, som han har investeret meget af sig selv i?

Claus Brylds forklaringer forekommer uldne. VS synes for broget, og VS var broget. Men det stramme parti med større enighed og ledelse var heller ikke attraktivt, selvom det var den vej, han havde bevæget sig de seneste år. Var der et sidste partipolitisk slag i Leninist-fraktionen? Var det blot et farvel affødt af en nedturs personlige frustrationer? Var det et bevidst fravalg

til fordel for at kunne koncentrere sig fagligt om udforskning og formidling af historien i erkendelse af, at han ikke egner sig som politiker?

Det er langt fra sikkert, at Claus Bryld selv ligger inde med en forklaring. Læseren må selv bidrage til at få lagt denne del af puslespillet.

Claus Bryld har haft et spændende, men lidet misundelsesværdigt liv i al fald frem til begyndelsen af 1970'erne, hvor han slutter den selvbiografiske del. At han sagde farvel til sine politiske aktiviteter er ikke ensbetydende med, at han siden har været politisk passiv. Den røde politiske ild brænder stadig i ham. Han har gennem årene været med på mange andre måder.

Anmeldelsen kunne have forfulgt andre tråde end den valgte. Bogen sætter mange tanker og overvejelser i gang og er absolut anbefalsværdig.

BOMBER FOR STALIN LAGT AF DEN RØDE UNDERVERDEN I DANMARK

Thomas Hee: *Bomber for Stalin: Da København bar centrum for kommunistisk terror*, Lindhardt og Ringhof, 2024, 303 s., Ill., ISBN: 978872705872

Lars Halskov: *Manden med de mange ansigter: Richard Jensen og den røde underverden*, Politikens Forlag, 2024, 519 s., Ill., ISBN: 978-87-400-8105-3

Af Torkil Sørensen

I sommeren 2024 udkom der i Danmark to nye bøger om kommunisternes illegale virksomhed i 1930'erne, altså en virksomhed såsom sabotage og spionage, der var ulovlig selv i de skandinaviske lande med lovlige kommunistpartier i 1930'erne. De to forfattere har vist uafhængigt af hinanden kastet sig over dette tema, så der er lidt overlap i de to bøger, men de supplerer faktisk hinanden, så det er tilrådeligt at

læse dem begge, hvis man vil blive klogere på den tid.

Thomas Hee, journalist og forfatter, har skrevet *Bomber for Stalin. Da København var centrum for kommunistisk terror*, der som underrubrikken viser fokuserer mest på den tyske kommunist Ernst Wollwebers sabotageorganisation i Danmark fra 1936, men den har dog også lidt med om netværket i andre nordiske lande som eksempelvis afsnittet *Den svenske celle*. Journalist på dagbladet *Politiken* Lars Halskov fokuserer i *Manden med de mange ansigter. Richard Jensen og den røde underverden* på Ernst Wollwebers nærmeste samarbejdspartner i København søfyrbøderformanden Richard Jensen. De havde først tæt kontakt, da Wollweber 1933-34 var i København som leder i ISH, Internationale for Søfolk og Havnearbejdere, og siden når han kom på besøg fra Oslo i København i forbindelse med sin ultrahemmelige sabotageorganisation 1936-38.

Lars Halskov bygger videre på indsatsen fra en *Politiken* journalist fra en tidligere generation, Erik Nørgaard. Han skrev spændende bøger byggende på lange samtaler med Richard Jensen og andre aktører, men uden kildeangivelser var det svært at bedømme, hvad der var en "god historie" og hvad der var historisk korrekt. I en del bøger fremstod det som søfyrbøderformanden Richard Jensen kun bistod Wollweber med logistik samt transport af våben til Spanien. Lars Halskov fremhæver dog i sin nye bog Erik Nørgaards konklusion i en af de sidste bøger, *Krig og Slutspil fra 1986*, at han som forfatter var blevet klogere efter at have læst gamle afhøringsrapporter. I den nye bog og i en artikel i *Politiken* 25. august 2024 i forbindelse med lanceringen fortalte Lars Halskov yderligere, at Richard Jensen faktisk en måned før sabotagegen var ombord på et af de to spanske skibe, der blev saboteret på Frederikshavns Værft i maj 1938. Lars Halskov gengiver også et dokument fra arkivaren i KGB's udenrigsefterretningstjeneste Vasilij Mitrokhin, der hoppede af til Vesten i 1992 med notater om mange sagsakter

han havde set. Heraf fremgår det, at Richard Jensen udvalgte sabotagegruppens medlemmer. Rapporten fra udenrigsefterretningstjenesten var kritisk efter sabotagen i Frederikshavn:

“Fiaskoen skyldtes en dårlig tilrettelagt konspiration og fraværet af en forberedt plan for tilbagetrækning efter gennemførsel af attentatet. Selve kampgruppen var blevet organiseret i al hast og var dårligt organiseret”.

Set i bakspejlet næsten 90 år senere fremstår den danske del af netværket da også som forholdsvis glade amatører, selv om deres indsats førte til et internationalt samarbejde mellem politifolk i Nordeuropa mod datidens terrorister – inkl. ganske ildevarslenende et samarbejde med Gestapo i Tyskland.

Både Thomas Hee og Lars Halskov har som en vigtig kilde brugt Wollweber sagen fra Politiets Efterretningstjeneste, PET, i det danske Rigsarkiv, hvor de fik adgang til 8 af 9 arkivkasser – Hee nævner, at han kun måtte læse i arkiverne overvåget af ansatte fra Rigsarkivet. De har også begge trukket på den norske historiker Lars Borgersrud. Han har han i flere bøger behandlet temaet, mens den danske journalist på Politiken Erik Nørgaard altså endnu tidligere udgav bøger om Wollweber organisationen i Danmark. De nævnte bøger fortæller typisk mest om illegal virksomhed i et enkelt skandinavisk land. Lars Borgersrud fokuserede således på Wollweber organisationen i Norge, og Lars Halskov samt tidligere Erik Nørgaard mest på den danske sektion. Thomas Hee nævner også aktiviteter udenfor Danmark, men den danske sektion er dog hans hovedfokus. Thomas Hee skriver i sit forord, at Erik Nørgaards bøger er præget *“af flere huller og unøjagtigheder i hans beskrivelse af gruppens aktiviteter”*, men undskylder ham dog samtidig med, at flere kilder først er blevet kendt efter hans bøger udkom. Lars Halskov har i sit forord en tilsvarende vurdering af sin forgænger på Politiken. Erik Nørgaards bøger kan fortsat – læst

med en vis armlængde – give en spændende introduktion til denne tid, fordi han talte grundigt med aktørerne fra dengang. Men de to nye bøger er baseret på flere kilder, og de supplerer altså hinanden. Lars Halskov har koncentreret sig om en biografi om Richard Jensen, der var aktiv allerede ved Slaget på Grønttorvet 13. november 1918, og længe før Wollweber kom til Danmark i 1933 var i søgelys også hos fransk og britiske efterretningstjenester og altså hos det danske sikkerhedspoliti, forløberen for PET. Thomas Hee følger mere Wollweber sabotageorganisationen med bl.a. et kort over 24 skibssabotager fra september 1937 til august 1941.

Nogle læsere af *Arbejderhistorie* husker 1970’-erne med studiekredse og teoretiske diskussioner mellem forskellige dele af venstrefløjen. 1930’erne havde langt mere militante kommunister, hvor nogen ikke sagde nej til opgaver for Kommunistisk Internationale eller for Wollweber netværkets vedkommende for en særlig hemmelig del af sovjetisk efterretnings-tjeneste; hvad de menige medlemmer dog ikke var orienteret om. De to nye bøger fortæller om dramatiske begivenheder i den periode. Hee slutter stort set sin beskrivelse med afslutningen af Anden Verdenskrig, mens Halskov følger Richard Jensen helt frem til hans død 29. oktober 1974. I efterkrigstiden var han ikke længere med i DKP, men der var andre saftige historier som forbindelse med Svend Aage Hasselstrøm, der var ledende i sortbørsmiljøet, men faktisk gav store tilskud til kommunisternes avis *Land og Folk*. Richard Jensen leverede også våben måske fra kommunistiske modstandsgrupper til Israel i efteråret 1948 via *Politikens* senere chefredaktør Herbert Pundik, der mente efterretningstjenesterne måtte have kendt til våbensmuglingen. Det får Lars Halskov i et efterord til at stille spørgsmål, *“om der var en forbindelse mellem Richard Jensen og de danske efterretningstjenester i efterkrigsårene”* og *“gik kontakterne i virkeligheden længere tilbage i tiden?”*. Der er altså fortsat uopklarede spørgsmål at forske mere i.

OPRØRER, DIGTER OG FRIHEDSKÆMPER

Mogens Wohler: *Mogens Friis: Oprører, digter, frihedskæmper*, Forlaget Attika, 2023, 244 s., Ill., ISBN: 978-87-94227-23-0

Af Karsten Fledelius

I en kælder i Vestre Fængsel/Hvor murere driver af fugt/Har gestapomændene skudt ham/Og sagt det er sket under flugt.

Kommunisten, som ikke talte/Saa andre endnu skulde dø,/Stod forunderlig tavs og rolig/Og hørte pistolerne gø.

Imens andre har bjærget livet,/Mens nogle blev slæbt mod syd,/Var det sidste, han skulde høre/Revolversnes bragende lyd.

Der er en, som de fejgt har myrdet./I hjerterne føler vi gru,/Men vi har ikke lov til at sorge:/Gestapomænd myrder endnu.

Ja, vi andre, som endnu lever,/Maa glemme at Aksel er død/Og kæmpe den kamp, han kæmped',/Med samme forbitrede glød.

Dette digt, med titlen "Den døde", er skrevet af den da endnu kun 17-årige 3.g-er på Varde Gymnasium, Mogens Friis. Det blev offentliggjort på forsiden af kommunisternes illegale blad *Vestkysten* i marts 1944. Den døde, som derved fik sat et minde, var den kommunistiske kommunelærer Aksel Ejner Andersen, som natten mellem 4. og 5. december 1943 var blevet skudt på ladet af en lastbil af gestapofolk, efter at han var blevet angivet af en stikker, taget til fange og tortureret af Gestapo, og derefter "skudt under flugtforsøg", som det senere blev oplyst fra tysk side. Aksels "brøde" havde især været hans illegale journalistvirksomhed. Mogens Friis startede på samme måde, men så samtidig et forbillede i digteren Harald Herdal. Mogens' død dagen før befrielsen 4. maj under en mislykket aktion mod en hipomand i København satte dog en brat stopper for en dristig frihedskæmper og talentfuld digter og journalist.

Det særlige ved Mogens Friis' skæbne er det absurde tidspunkt – 3. maj 1945. Og at hændelsen samtidig var udtryk for et sammenfald af uforudsete faktorer. En af dem var den unge digter og kommunistes mangel på partidisciplin. Den lokale partiledelse ønskede nemlig ikke, at Mogens Friis skulle rejse til København, den havde meget mere brug for ham i Vestjylland. Men alligevel begav Mogens sig ud på den risikofyldte rejse på tværs af landet, hvor det desværre viste sig, at aktionen mod en hipomand i Nordvest-kvarteret gik helt galt og kostede bl.a. ham selv livet. Så befrielsesaftenen 4. maj blev for Mogens Friis' familie og venner og kæresten Grethe en blanding af glæde og dyb sorg.

Men Mogens Friis havde nået at sætte sig nogle spor, ikke blot ved sine digte, men også i de pårørendes, vennernes og det lokale modstandsnetværks erindring. Megen korrespondance er blevet bevaret, især fra hans tid i modstandskampen, interessant nok især af de kvinder, der udgjorde rygraden i det illegale netværk. Men det er hans nevø, speciallæge, dr.med. Mogens Wohler, født to dage før hans død, der som pensionist har sat sig for at gennemgå hele det spredte kildemateriale om sin morbror og samle det til en samlet erindring om den unge ambitiøse og karismatiske mand, som han blev opkaldt efter, men som han aldrig kom til at møde ham i live.

Dette er i bedste forstand en amatørhistorikers værk. Præget af kærlighed til emnet og personen, noget springende, men samtidig rig på detaljer, der spejler et vestjysk lokalsamfund, købstaden Varde, i en brydningstid. Familien var selv et eksempel på social opstigning, Mogens Friis' far havde drevet det til en agtet position i lokalsamfundet som grundlægger af dagbladet *Vestkysten*, og Mogens selv blev både student med gode karakterer og grundlæggeren af et skoleblad på Esbjerg Gymnasium, indtil han blev involveret i illegalt arbejde. Når det blev den kommunistiske modstandsbevægelse, han tilsluttede sig, skyldtes det hans oprør mod

borgerligheden, og samtidig hans respekt for den side af arbejderbevægelsen, han mødte gennem frihedskampen. Men han var alt for meget oprører, og for ambitiøs, til at blive en god partisoldat, som straks indordnede sig under, hvad andre bestemte.

Men det, Mogens Friis blev drevet af, ud over frihedskampen, var et oprør mod, hvad han opfattede som forældregenerationens stivnede livssyn og nødvendigheden af at opbygge et nyt og mere humant samfund fra grunden. Her er det noget af et kup fra forfatterens side, at han medtager ikke blot Mogens Friis' digte og politiske erklæringer, men også materiale som hans studentereksamensstil om emnet "*Et eller flere monumentale danske Bygningsværker*", som efter en sønderlemmende kritik af Christiansborg som et forløjet stykke arkitektur, som burde have været et funktionelt symbol på folkesuveræniteten, går over til en analyse af det offentlige toilet på Esbjerg Havn:

"Der er en dyb sammenhæng mellem Forsøgene på at skjule Funktionen og Kravet om Monumentalitet; der, hvor det monumentale giver Udseende af en Storhed, som reelt ikke er til Stede, virker Monumentaliteten som Forlorenhed og Usaglighed.

Et slående Eksempel herpaa har vi paa Esbjergs Havn, hvor der findes et Nødtørftshus bygget som et græsk Rundtempel med doriske Søjler etc. Monumentaliteten havde en Opgave, en reel Funktion; den skulde indgyde Ærefrygt. Forskellen mellem Bondens Hytte og Adelsmandens Borg eller mellem den fattige Borgers Bolig i en Lejekaserne og Kongens Kompleks af Slotte var et Udtryk for Klasseforskel og skulde give den fattige det Indtryk, at der ogsaa var en Forskel i Menneskeværd.

Den Slags Monumentalbygninger ønsker vi ikke mere, eller i hvert Fald kun som historiske Mindesmærker over en Tid som forsvinder; vi ønsker ikke, at de skal have Rod i Virkeligheden."

Det tjener det daværende censorkorps til ære, at denne velskrevne bramfrihed blev vurderet til et rent UG. Som en glædelig overraskelse for en tålmodig dansklærer, som ofte havde advaret sin engagerede elev mod at blive *for* friskfyragtig. Men sin kaleidoskopiske sammensætning af forskelligartede kilder er det lykkedes Mogens Wohler at få skabt et autentisk billede af et ungt talent, som lige akkurat nåede at springe ud, før det blev indhentet af skæbnen. Et vilkår han delte med mange andre af frihedskæmpens unge.

Hvad kunne Mogens Friis være blevet til? Og hvor tro ville han have været mod den kommunisme, der havde begejstret ham så meget under besættelsen? Var han blevet en frontfigur i efterkrigstidens DKP? Eller ville det være gået ham som barndomsvennen og frihedskæmperen Oluf Lauth, som godt nok bevarede tilknytningen til DKP indtil 1947, men så meldte sig ud — ifølge hans erindringer på grund af en tiltagende følelse af at tilhøre en sekt, præget af organisatoriske og politiske partislagsmål, samt i skuffelse over udviklingen i Tjekkoslovakiet, hvis spæde efterkrigsdemokrati til sidst blev kvalt af den sovjetiske besættelsesmagt i marts 1948. Et ophold på Askov Højskole i 1946 medvirkede også til at ændre Olufs liv, her traf han sin senere kone Lise, og sammen med hende grundlagde han i 1956 en højskole for handicappede. Efter Mogens Friis står i dag kun digtene tilbage — og så denne bog, som tegner så fint et billede af et ungt ambitiøst og idealistisk talent, som lige nåede at udfolde sig, før det i bogstaveligste forstand fik en kugle for panden.

Bogen tegner et tidsbillede af ungdom i Vestjylland på tærsklen mellem to tidsaldre, fastholdt gennem digte, fotografier og de efterladtes erindringer. Hvad Mogens Friis' nære familie angår, synes tabet af ham især at have været alvorligt for hans søster Eva, Mogens Wohlers mor, som vist aldrig helt forvant det. Mogens Friis nåede at kaste glans over sin familie, men også en skygge, som hans nevø siden

har skrevet sig ud af med denne bog. Bl.a. ved hjælp af det righoldige og forskelligartede materiale, familie, venner og kammerater har bevaret om ham med en forbløffende trofasthed gennem årene.

I den forbindelse er det fortjenstfuldt af forfatteren, at han også fremhæver den indsats fra kvinder i alle aldre, som dannede den organisatoriske rygrad for frihedskæmpernes virksomhed, og uden hvilke langt mere var gået galt under frihedskampen. Især grad tegnes et interessant portræt af Karen Tovborg Jensen, datter af formanden for Radikale Venstre 1912-16, som sidst i 1930'erne gik ind i DKP og ydede et vigtigt arbejde for den kommunistiske del af modstandsbevægelsen, for efter krigen at fortsætte som redaktør for den lokale partiafdelings blad *Folkets Røst* – indtil sin død som 61-årig i 1951 stadig trofast mod partiet, men bitter over den smålighed, det kunne udsætte sine lokale tillidsfolk for.

EFTER GRØNTTORVET

Søren Kolstrup: *Slaget på Grønttorvet*, Aarhus Universitetsforlag, 2024, 100 s., Ill., ISBN: 978-87-7597-061-2

Af Kim Frederichsen

Når denne anmelder bevæger sig fra Nørreport til Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkivs læsesal på Arbejdermuseet i Rømersgade passerer han Israels Plads og dermed også pladsens offentlige toiletbygning, hvilket hver gang får ham til at tænke på Slaget på Grønttorvet, som stedet tidligere hed, og arrestationen af Danmarks første kvindelige kommunist Marie Nielsen, der blev anholdt, mens hun, som det hed i rapporten, kraftigt agiterende hagede sig fast i gelænderet til nødtørftshusets trappe.

Anledningen til disse indledende bemærk-

ninger er, at Aarhus Universitetsforlag i deres nyskabende koncept af en historieformidlende serie *100 Danmarkshistorier* har fået en af Danmarks førende arbejderhistorikere, Søren Kolstrup, til at skrive ikke bare om Slaget på Grønttorvet den 13. november 1918, men i lige så høj grad om, at konflikten og tempoet på og omfanget af sociale velfærdsreformer ikke alene stod mellem på den ene side det reformistiske Socialdemokratiet og på den anden reaktionære partier til højre for midten, men i lige så høj grad mellem det reformistiske Socialdemokrati og til venstre herfor en revolutionær strømning af kommunister, socialister og syndikalister, der i modsætning til Socialdemokratiet krævede sociale forandringer gennem direkte aktion, støttede den bolsjevistiske magtovertagelse i det revolutionære Rusland og afviste Den Anden Internationale, som den mente havde svigtet ved at stemme for militærbevillinger under verdenskrigen. Denne konflikt var blevet accelereret af første verdenskrig, utilfredshed med et reformistisk socialdemokrati i parlamentarisk borgfred og meningsforskelle i opfattelsen af definitionen på en "rigtig" fagligt organiseret arbejder (enten en mandlig byarbejder eller alle by- og landarbejdere hvad enten faglærte, tillærte eller ufaglærte af begge køn).

På de blot 100 sider formår Søren Kolstrup på forbilledlig vis at ridse baggrunden af både international dyrtid og arbejdsløshed i slutningen af verdenskrigen og internationalt modsætningsforholdet mellem tilhængere af Den Anden Internationale hhv. Zimmerwald-bevægelsen og betydningerne af bolsjevikernes oktoberkup i 1917 og den tyske novemberrevolution i 1918 op som grundlaget for den ideologiske konflikt i den danske arbejderbevægelse i 1918, der først kom til udtryk med stormen på Børsen og derpå i venstrefløjskræfternes (i Fagoppositionens Sammenslutning, Socialistiske Arbejderparti og Det Uafhængige Socialdemokrati) forgæves opfordring til generalstrejke og efterfølgende indkaldelse til den demonstra-

tion på Grønttorvet, der endte i gadekampe mellem demonstranter og politiet.

Men såvel gennemgangen af baggrunden for som forløbet af slaget på Grønttorvet må alligevel ses som baggrundsmateriale for Kolstrups hovedpointe i bogen, at Socialdemokratiet brugte sin kontrol med størstedelen af de faglige organisationer til at sikre parlamentarisk indflydelse (i modsætning til venstreoppositionens målsætning om udenomsparlamentarisk arbejderkontrol) i et unikt dansk samarbejde med husmændenes Radikale Venstre til at bane vejen for indførelsen af ottetimers arbejdsdagen og sociale reformer med indførelse af invaliderente, højere dagpengesatser, forlængelse af perioden for ret til sygedagpenge, byggeriet af almene boliger, (begrænset) åbning af vuggestuer og børnehaver, afskaffelse af tyendeloven og indførelse af aldersrente alt sammen gennem skattefinansierede offentlige sociale reformprogrammer. Derimod kunne der ikke findes politisk flertal for indførelsen af ligeløn. Med andre ord var de sociale reformer iværksat på socialdemokratisk initiativ efter 1918 med til at tage luften ud af tilslutningen til den revolutionære bevægelse, der oplevede en kort opblomstringsperiode lige efter verdenskrigens dyrtid og med inspiration fra de russiske og tyske revolutioner. Kolstrup konkluderer, at det var Socialdemokratiets evne til (i modsætning til venstreoppositionen) at skabe et vidtforegnet netværk af parti-, fagforenings-, kooperative og andre foreninger, bruge massetilslutningen i dem til at opnå parlamentarisk magt og bruge denne magt til at blødgøre upopulære regeringsbeslutninger med sociale reformer.

Det er positivt, både at redaktørerne på *100 Danmarkshistorier* løbende husker at inddrage arbejderhistoriske emner, og at forfatteren når så langt omkring emnet på det begrænsede sidetal trods en række gentagelser, enkelte forvirrende spring i kronologien og enkelte begreber, der måske kunne have krævet en forklaring for den ikke-specialiserede læser (og køber) af serien. Bogen skal således anbefales for alle med

interesse for en central begivenhed i dansk arbejderhistorie og ikke mindst dens betydning for opbygningen af eftertidens velfærdssystem.

NORDISK FAGFORENINGSAKTIVISME

Jesper Jørgensen og Flemming Mikkelsen (ed.): *Trade Union Activism in the Nordic Countries since 1900*, Palgrave Macmillan, Cham, 2023, 390 s., ISBN: 978-3-031-08986-2

Af Morten Thing

Et helt grundlæggende aspekt ved arbejderbevægelsen er *salg af varen arbejdskraft*. Hvad skal den koste? Køberne vil selvfølgelig helst betale så lidt som muligt, men hvis lønnen ikke giver mulighed for, at arbejderens kan reproducere sig selv og sin familie, vil varen arbejdskraft uddø. Derfor foregår der hele tiden justeringer af prisen på arbejdskraft. Arbejderens vigtigste redskab er strejken, et ord vi har fået fra engelsk (strike). Ved at stoppe med at arbejde *rammer* man kapitalisten. Kapitalisterne kan slutte sig sammen og straffe andre grupper af arbejdere med en lockout, endnu et engelsk låneord. Begge våben kan være alvorlige for både købere og sælgere af arbejdskraft, hvorfor de slutter sig sammen i grupper, som indgår aftaler med hinanden om løn og arbejdsforhold for en fastlagt periode, hvor de to våben ikke må bruges. Men de to våben kan også bruges *vildt*, dvs. udenom overenskomsten. Dertil kommer en række andre tiltag som protestmøder, demonstrationer osv. Kampen om prisen på arbejdskraft er det, arbejderens historie handler om. Og om det har Jesper Jørgensen og Flemming Mikkelsen redigeret en bog på engelsk om fagforeningsaktivisme i de nordiske lande siden 1900. En rigtig interessant bog. Det er en bog med 17 bidrag om Danmark, Sverige, Norge og Finland. I komparative artikler inddrages også Island, Tyskland og USA.

Antologier er svære at anmelde, fordi der aldrig er plads nok til at anmelde hver enkelt artikel. Strukturen i antologien er den, at de første 44 sider er to overordnede artikler af redaktørerne i fællesskab om fagforeningsaktivisme i Norden fra 1848 til 2020. Dernæst kommer i to afsnit (1900-1939 og 1940-2020) de resterende 15 artikler, hvoraf de fire sidste er komparative, mens de 11 andre er analyser med nationalt eller lokalt fokus. To af dem er skrevet af redaktørerne.

Et fælles træk ved de fleste artikler er, at de trækker på statistik tilvejebragt af staten og nogenlunde efter de samme kriterier i de fire lande, som er i fokus. Samtidig trækker de på den nyeste forskning, som forfatterne ofte selv er aktive i. Dermed kommer et andet fællestræk til syne: De nordiske lande har udviklet en forhandlingskultur, som hviler på en høj organisationsgrad og derfor på en udbredt organisationskultur i form af fagforeninger, fagforbund og sammenslutninger på landsniveau. Men på trods af denne stærke kultur, bryder aktivismen gang på gang igennem, hvor utilfredsheden viser sig ved tiltag som strejker, demonstrationer, udpegning af strejkebrydere og flere andre former. Et godt eksempel er Knud Knudsens fine artikel om de syndikalistiske strejker i Danmark 1917-20. Bogen viser altså, at selv i velordnede reformistiske kulturer som de nordiske spiller aktivisme en vigtig rolle. Men den påpeger også, at der findes andre kulturer, fx i USA, hvor kapitalisterne har brugt strejkebrydere og vold som deres redskab til at holde prisen på arbejdskraft nede.

Bogen har tre artikler om Danmark, Sverige og Norge, men kun to om Finland. Da Finland også var det land, jeg selv vidste mindst om, fandt jeg dem meget interessante. De er begge skrevet af Tapio Bergholm. På samme måde fandt jeg de glimt af udviklingen i Island, som man får i Ragnheiður Kristjánsdóttir og Silke Neunsingers artikel om den kønslige uligeløns historie, meget spændende. Nævnes kunne også

Knut Kjeldstadlis artikel om migrantarbejdernes stilling i Oslo i forhold til bygningsarbejdere, en spændende historie, som hviler på interviews med involverede. Aktivismen peger ofte på randområder som fx fremmedarbejderne eller som i Martin Ericsson og Stefan Nyzells artikel om protester mod strejkebrydere og kollektiv vold i Sverige 1918-39. Eller Idar Helles om 'From Street Fighting Years to Seizing the Agenda. Labor Militancy Challenging the Establishment in Norway, 1976-2010'.

Også det lokale spiller en rolle. Fx i Finn Olstads artikel om fagforeningsopposition og lokal aktivisme i Norge 1900-39; og i Lars Berggren og Mats Greiffs artikel om arbejderbevægelsen og konflikterne i Malmö; eller i Jesper Jørgensens om masseprotester og fagforeningsaktivisme i København efter 2. verdenskrig. Flemming Mikkelsen skriver meget interessant om 'social movement unionism' 1940-85, altså strejker som vil noget mere end bedre løn og arbejdsforhold, fx 'folkestrejkerne' under krigen eller generalstrejkerne lige efter. De vilde strejker (wildcat strikes) optager plads i flere artikler, fx i Peter Birkes komparative artikel om vilde strejker i Danmark og Tyskland 1960-73, men også i Jenny Jansson og Katrin Ubas artikel om fagforeningernes proteststrejker i Sverige 1980-2020. Jesper Hamark sammenligner lockouternes historie i de skandinaviske lande 1900-38. Det samme skandinaviske udblik har Laust Høgedahl i sin artikel om, hvordan fagforeningerne for de offentligt ansatte udvikler sig til egentlige fagforeninger, som slås for højere løn.

Selvom jeg har bestræbt mig på at nævne alle forfatterne, har jeg ikke kunnet yde dem retfærdighed i forhold til artiklernes indhold. Men lad mig sige samlet om bogen, at så vidt jeg ved, er det den første, som prøver at tegne et nogenlunde samlet billede af de fire af de nordiske landes arbejderopposition. Det gør den til en særlig bog, men også til en særlig god bog.

LOKALHISTORIE OM ARBEJDERBEVÆGELSEN I VEJLE

John Juhler Hansen: *Slag at slå – mål at nå: Arbejdernes fællesorganisation Vejle, 1891-2020*, Industrimuseet, 2022, 126 s., Ill., ISBN: 9788799081684

Af Torkil Sørensen

Blant nye udgivelser om den danske arbejderbevægelses historie har nogen en lokalhistorisk synsvinkel. Vi har i de seneste numre anmeldt bøger, der fortalte om Sønderborg og Esbjerg, og nu er der også kommet en om Vejle. FH i Trekanten gav opgaven med at skrive den historie til John Juhler Hansen, der i mange år har fulgt den lokale fagbevægelse. Siden 2004 har han været arkivar på Industrimuseet i Horsens.

I Vejle blev Arbejdernes Fællesorganisation dannet i 1891, og der var i starten 248 medlemmer fordelt på 13 lokale fagforeninger samt fra Socialdemokratisk Forbund i Vejle. Partiets lokalafdeling havde i starten 20 medlemmer og en skomager Jørgensen var formand. Der har været årlige 1. maj arrangementer siden 1896, hvor et optog med røde faner for første gang gik gennem byen. 1897 begyndte *Østjyllands Socialdemokrat* at udkomme som dagblad. Året efter skiftede avisen navn til *Vejle Social-Demokrat*, og den udkom til den under navnet *Aktuelt Vejle* måtte lukke i 1971. Efterhånden fik Socialdemokratiet stor indflydelse med flertal i byrådet fra 1917. Hvor bolsjevikkerne i Rusland samme år havde krævet *brød og fred*, så var Vejles socialdemokrater også det år markante med helt basale krav:

“Mad til de hungrige. Varme til frysende. Oplysning for den opvoksende slægt. Forsorg for de gamle og syge”.

I det lokale byråd var Socialdemokratiet bl.a. repræsenteret af borgmester Willy Sørensen fra 1946 til sin død i 1978. Der var også fremtræ-

dende repræsentanter valgt til Folketinget som Holger Larsen 1920-47 og senere Karl Johan Mortensen 1969-78, der så blev Willy Sørensens efterfølger som borgmester 1978-1993. Så skete der noget i byen. I november 1993 gik Socialdemokratiet tilbage fra 11 til 9 mandater. Venstre og Konservative var nu enige om at støtte sognepræst Flemming Christensen fra SF, der så blev borgmester 1994 til 2006. Socialdemokratiet kom da tilbage – nu støttet af de borgerlige partier. Der havde netop været en kommunesammenlægning, så ny borgmester for Ny Vejle Kommune blev Leif Skov, der havde været borgmester i Børkop.

Indimellem havde byen også landspolitisk betydning. Idrættens Hus i Vejle var således 11. april 1992 ramme om et dramatisk møde i Socialdemokratiet, da Poul Nyrup Rasmussen blev valgt som ny formand frem for Svend Auken. Den nye formand blev statsminister året efter – hvor partiet altså til gengæld mistede borgmesterposten i Vejle for en periode.

Der er også fortællinger om mindre kendte folk fra fabriksgulvene. F.eks. Evald Jacobsen, der beretter om salg af helt konkrete “gode ben” til arbejdsløse:

“I fællesorganisationen arrangerede vi jo salg af rygben, vi forhandlede en billig pris med Slagteriet, 25 øre stk. Dem pillede vores arbejdsløse kammerater af til frikadeller eller til boller i selleri. De kogte også vandmad på dem. Vi solgte nogle år 2.000 rygben hver fredag. Det var en festlig forestilling.”

Bogen fortæller overvejende om det moderate flertal, som var repræsenteret af Socialdemokratiet. Men et par steder er der også blevet plads til det mere militante mindretal, der frem til SF blev dannet i 1959, var samlet hos kommunisterne i DKP. Det bliver således nævnt, at Arbejdernes Fællesorganisation i Vejle 30. august 1945 i en resolution beklagede at det ikke blev til noget med forsøg på fusion mellem Socialdemokratiet og DKP efter krigen.

På side 48 er et foto af Meta Müller, der som tysk kommunist flygtede fra nazismen. Hun kom til Vejle i april 1935. Så rejste hun som sygeplejerske til Spanien for at bistå i borgerkrigen. I juni 1938 kom hun tilbage til Vejle, og hun blev nu understøttet af Arbejdernes Fællesorganisation. Hun fik job som husbestyrerinde hos arbejdsmand Martin Rossen, og de blev gift i februar 1941.

Hun er en af de tyske kommunister i Danmark 1933-45, som denne anmelder har forsket i, så her er lidt supplement til omtalen af hende i bogen. Hun var syerske i Stettin, nu en by i Polen. Hun og hendes forlovede redaktør Franz Braun blev arresteret 12. juli 1933, og han var død inden samme aften af kvæstelser påført ham af SA-folk i Politipræsidiatet. Hun sad selv arresteret frem til 7. december 1933, hvor hun blev løsladt pga. dårligt helbred efter tortur. 15. september 1934 kom hun til Danmark med skib fra Warnemünde for at undgå den udsatte resterende fængselsperiode. 2. november var en overskrift i DKP's partiavis *Arbejderbladet* "Tysk emigrant faldet som frivillig i Spanien". Hjemvendte Meta Müller i Vejle havde fået den sørgelige besked om skæbnen for hendes gode kammerat Bruno Priess, der også havde boet i Vejle inden han tog til Spanien. I februar 1941 fik hun dansk statsborgerskab ved ægteskab med DKP-medlem, Martin Rossen. De sad arresteret i Vejle juni-juli 1941, da DKP grundlovsstridigt blev forbudt, men hun kom ud igen. Han måtte som frihedskæmper flygte fra Vejle til Odense i november 1942. Det var ikke et proforma ægteskab, for hun boede efter befrielsen fortsat sammen med ham i Vejle frem til hans død i 1949.

LÆSTE SOCIALDEMOKRATER IKKE SOCIALDEMOKRATISKE AVISER?

Freddie Kristiansen: *Selv mordet på Banegårdspladsen: Demokratens liv og død*, Forlaget Frydenlund, 2022, 143 s., Ill., ISBN: 978-87-7216-651-3

Freddie Kristiansen: *Ny Dag: Historien om avisens liv og død*, Forlaget Frydenlund, 2024, 120s., Ill., ISBN: 978-87-7216-068-5

Af Kim Frederichsen

Den 17. august 1974 lukkede den socialdemokratiske avis i Aarhus *Demokraten* efter 91 års udgivelseshistorie. 20 år senere var turen kommet til Lolland-Falsters socialdemokratiske avis *Ny Dag*, der udkom sidste gang den 25. oktober 1994, efter 93 års udgivelse. Samme dag lukkede i øvrigt også det socialdemokratiske provinsblad *Bornholmeren* (men denne har endnu ikke gjort til genstand for et tilsvarende selvstændigt studie i lighed med de to førstnævnte aviser). Journalisten og i perioder tillidsmand Freddie Kristiansen har tidligere skrevet en samlet undersøgelse af A-pressens historie (anmeldt i disse spalter af Nina Trige Andersen), men i hans nyeste udgivelser om socialdemokratisk pressehistorie står to emner tydeligst frem; dels hvordan lokalaviserne opstod i firepressens tidsalder, og hvorfor de ikke kunne klare sig, da tiderne blev mere kommercielle.

De to bøger er bygget op over samme skabelon, hvilket giver lejlighed til at foretage en samlet anmeldelse af dem.

I begge tilfælde følger vi tilblivelsen af den af den socialdemokratiske presse med udgangspunkt i Louis Pios *Socialisten*, hans fængslinger og økonomiske trængsler, som til sidst førte til, at myndighederne overbeviste ham til at udvandre til USA – med en økonomisk håndsrækning til følge. Herefter blev ansvaret for den trængte socialdemokratiske presse overtaget af

typografen Emil Wiinblad, der med sit store fokus på arbejdernes vilkår og sociale spørgsmål bragte *Socialdemokraten* frem til at være nordens største avis. Fremgangen betød, at der ved siden af hovedstadsavisen efterhånden blev set en mulighed for at etablere en provinspresse. I Aarhus kom initiativet fra lokal side af Harald Jensen og ikke mindst hans hustru Johanne Jensen, som i første omgang for egne midler i 1883 begyndte udgivelsen af *Socialdemokratisk Ugeblad* med den klare hensigt, at arbejderbevægelsen skulle overtage avisen. Med økonomisk støtte fra København blev det fra den 1. oktober 1884 muligt at udgive dagbladet *Demokraten*. På Lolland-Falster var primus motor den socialdemokratiske bladmand Sophus Bresemann med en fortid ved *Nordjyllands Arbejderblad*. Ved Christen Hørdrums mellemkomst blev han sendt til Nakskov for at arbejde for oprettelsen af en lokal socialdemokratisk avis, der efter at have opnået økonomisk støtte København udkom første gang den 1. oktober 1901 som *Lolland-Falsters Social-Demokrat*.

Aviserne udkom i firepressens tid, hvor hver større by havde lokale aviser med tilknytning til tidens fire store partier. Der var således allerede fra starten tale om aviser med et klart klassetilhørsforhold og dermed også en klar vinkling af indholdet. I Aarhus kom det særligt til udtryk gennem den kendte socialdemokratiske politiker Peter Sabroes mange artikler om social uretfærdighed og kritik af arbejderklassens levvilkår et kendt eksempel, gengivet i bogen om *Demokraten*, er 5 landarbejderbørns død af kulilteforgiftning den 24. december 1898, mens forældrene var på arbejde. Tilsvarende indeholdt også avisen på Lolland-Falster mange artikler med kritik af arbejds- og leveforhold samt af myndighedspersoner. Kendetegnende for den socialdemokratiske provinspresses pionerer var også, at de sideløbende gjorde politisk karriere. Bresemann blev således i 1914 borgmester i Nakskov i en kommune med rent socialdemokratisk flertal.

Efter Bresemanns tilbagetræden fortsatte tra-

ditionen med, at borgmesteren (nu Alfred Eduard Hansen) samtidig var chefredaktør for avisen, som skiftede navn til *Lolland-Falster Social-Demokrat* (1922) og siden *Ny Dag* (1950). For begge avisers vedkommende var der tale om en rivende udvikling med større oplagstal, øgede sidetal og egne bladhouse med egne trykkerier (i Aarhus tillige rejsebureauet Demokratens Rejser). Det var fortsat kampen for arbejdernes rettigheder og sociale vilkår, der stod i centrum, men også kampen mod kommunisterne kom til stadigt udtryk i avisernes spalter. Begge aviser var ligeledes opmærksomme på de yngre læsere og indeholdt gennem tiden forskellige tillæg rettet mod børnene.

Både *Demokraten* og *Ny Tid* fortsatte fremgangen i oplagstallene helt frem til slutningen af 1960'erne (i *Demokraten*s tilfælde førte det til tanker om at løsrive sig fra den øvrige A-presse), men avisdøden fik efterhånden også betydning for den socialdemokratiske provinspresse, hvor den ene socialdemokratiske avis efter den anden måtte lukke og i bedste fald fik nogle sider til lokale nyheder i den geografisk set nærmeste avis fra A-pressen. F.eks. måtte *Folkebladet* i Randers lukke i 1973, uden at forhandlinger om et samarbejde eller sammenlægning med *Demokraten* for alvor var blevet påbegyndt.

Demokraten lykkedes i efteråret 1972 at blive udskilt fra A-pressen (også i utilfredshed med planer om at samle trykningen af A-pressens aviser på et nyt trykkeri i Erritsø) som et selvstændigt bladhus. Hvad der i første omgang blev set som en betydelig lokalpatriotisk sejr, viste sig dog hurtigt at give bagslag som et mislykket forsøg i på en ansigtsløftning af avisens layout og udskiftning til mere uerfarne kræfter på ledelsesposterne. Efter forgæves at have søgt forøget økonomisk støtte hos A-pressen og i LO måtte avisen lukke. Et senere forsøg på at genoplive avisen som *Den Ny Demokraten* mislykkedes ligeledes. Salgstallene var for dårlige.

Ny Dag overlevede en truende lukning i be-

gyndelsen af 1970'erne, men også for denne avis blev problemerne med faldende salgstal, mislykkede forsøg på fornyelser, udskiftninger i ledelsen og flere større nedskæringsrunder efterhånden tydeligere. I avisens sidste år var tilskuddet på 12 millioner kr. fra LO, et beløb højere end de samlede abonnementsindtægter.

Igen gennem de to bøger løber en klar rød tråd for, hvem forfatteren opfatter som de store skurke, der var skyld i avisernes lukning – topledelsen i A-pressen og LO, i høj grad personificeret ved Thomas Nielsen. Det bliver i høj grad en fortælling om forsøg på topstyring (i Aarhus i form af krav om trykning i Erritsø og på Lolland-Falster i forhold til programindholdet på lokalradiostationen *Radio Dagny*) som grundlaget for viljen (eller snarere uviljen) til at fortsætte den økonomiske støtte fra både A-pressen og fagbevægelsen til de stadig mere underskudsgivende aviser. Thomas Nielsen bliver beskrevet som en brutal og diktatorisk fagforeningsleder, der mere var en modstander end en samarbejdspartner, når det kommer til at sikre det økonomiske grundlag for økonomiske drift (også senere formand Finn Thorgrimson får mange kritiske bemærkninger med på vejen). Og i det hele taget beskrives LO-toppen som ukvalificerede til at drive avisvirksomhed. Forfatterens største aversion, som går igen gennem hele forfatterskabet, er indsættelsen i 1987 af Jørgen Flindt Pedersen og Erik Stephensen som nye chefredaktører for *Det Fri Aktuelt*, som han betegner som en mislykket periode, der især gennem et økonomisk overforbrug skulle betyde, at det økonomisk grundlag under A-pressen og dermed også de sidste lokale avisudgivelser blev trukket bort, uden at det kunne redde hovedavisen fra i sidste ende også at måtte lukke.

Bortset fra en bemærkning her og der undervejs i læsningen, hvor det anerkendes, at samfundsudviklingen og velstandsstigninger fandt sted, så savner man som læser refleksioner over, hvad de betød for opblødningen af klasseskellene i det danske samfund, og om det kan

siges, at have været en medvirkende årsag til, at så mange LO-medlemmer ikke læste den af fagbevægelsen finansierede dagspresse. Freddie Kristiansen ser som tidligere journalist og tilidsmand tingene indefra, men selvom der fremlægges væsentlige pointer om oplevelsen af LO toppens tilsyneladende manglende vilje til at opretholde dagbladsdriften, så savner man som læser, at andre mulige forklaringsmodeller, som parti- og fagbevægelsesmedlemmers tilsyneladende manglende interesse for det tilbudte produkt inddrages i overvejelserne, når de mulige forklaringsmodeller for lukningen af de socialdemokratiske provinsaviser skal diskuteres.

På trods af denne kritik af den noget skarpe vinkling af forklaringsmodellen for avisernes lukning skal denne anmelder ikke undlade at fremhæve, at Freddie Kristiansen med sine værker om den socialdemokratiske provinspresse har udført et stort og fortjenstfuldt stykke arbejde, der bør læses af alle, som interesserer sig for arbejder- og mediehistorie, og med det håb, at Freddie Kristiansen vil fortsætte sin forsknings- og udgivelsesrække om den socialdemokratiske provinspresse.

EN TIDSREJSE GENNEM 60'ERNE OG 70'ERNE

Suzi Elena Apelgren: *Datter af en havnearbejder. Født i går – på tærsklen til i dag*. Forlaget Klithedegården, 2021, 184 s., Ill., ISBN: 978-87-970268-8-5

Af Anette Eklund Hansen

Bogens bagsidetekst har en meget ram-mende beskrivelse af bogen, så derfor tillader jeg mig at starte med et citat af denne: "*Datter af en havnearbejder*" er en selvbiografisk tidsrejse gennem 60'ernes og 70'ernes rivende udvikling, set med et arbejderbarns øjne fra bunden af de københavnske brokvarterer. I

løbet af forfatterens opvækst i 60'erne og 70'erne rykkede Danmark fra klassesamfund til velfærdsstat og gav selv arbejderbørn muligheder, som forældre og forfædre aldrig havde haft." Og det er netop denne udvikling bogen så fint beskriver.

Forfatteren er født i 1961 og erindringerne begynder med hendes fødsel i Møllegade på det indre Nørrebro. Her boede hendes forældre med nu 3 børn i en toværelses kælderlejlighed. Erindringerne fra de første år er selvfølgelig genfortællinger til forfatteren, men ellers går Suzis erindringer fra den tidlige barndom til hun får studentereksamen på Sct. Annæ gymnasium i 1980. Hendes far er havnearbejder og moderen er hjemmegående med efterhånden 5 børn. Familien bor i løbet af hendes barndom og tidlige ungdom flere forskellige steder på Nørrebro og Vesterbro. Suzi er altså et "rigtigt" arbejderbarn, og hendes opvækst former sig sikkert som mange andre arbejderbørn fra brokvartererne i denne periode. At hun som arbejderbarn slutter sin skolegang med en studentereksamen, er måske lidt ud over det sædvanlige, men kunne som noget nyt godt lade sig gøre fra 60'erne af. Og det er netop denne udvikling erindringsbogen er en ramme om.

Erindringerne er en lang række øjeblikksbilleder fra den tidlige barndom til studenterhuen sættes på hendes hoved. Disse indeholder fortællinger om hendes familierødder, barndoms-erindringer fra familien og leg i gården, erindringer fra skolen, fritidsaktiviteter, sang og musik, som skaffede hende adgang til Sct. Annæ, arbejde i Irma og andet lønarbejde, en rejse til Californien og tiden i gymnasiet med masser af sang og musik udover det faglige arbejde. Erindringerne er korte klip, som af og til sættes ind i forskudte tidsrammer. En anden ramme som sætter de personlige erindringer i relief er inddragelse af de ændringer, som sker i samfundet i erindringsperioden. Læseren får derved vist, hvordan samfundsændringerne sætter sig igennem i denne periode og gør det muligt for et arbejderbarn at bevæge sig derhen,

hvor hun vil kundskabsmæssig og klassemæssigt. (Bagsideteksten oplyser at forfatteren bl.a. har været museumsleder og har flere højere uddannelser indenfor museumsverdenen.) Dette ville meget sjældent være sket for et arbejderbarn i trediverne.

Bogen indeholder rigtig mange fotos. Disse illustrerer yderligere barndoms-erindringerne fortællinger fra København. De mange fotos er dels private familiefotos og snapshots fra faderens mange smalfilm. Derudover har forfatteren brugt rigtig mange fotos af fotograf Mogens Falk Sørensen, som findes på netsiden: kbhbilleder.dk.

Datter af en havnearbejder giver et righoldigt billede af, hvordan det var at vokse op i København som arbejderbarn i 60'erne og 70'erne på baggrund af de store forandringer, der skete i denne periode, hvor samfundet ændrede sig fra et klassesamfund til et velfærdssamfund.

ROSA LUXEMBURG SOM LÆRER PÅ ARBEJDERHØJSKOLE

Rosa Luxemburg: *Samfundshistorie og økonomi – forelæsninger på arbejderhøjskolen*, Forlaget Solidaritet, 2024, 331 s., ISBN: 9788793572508

Af Torkil Sørensen

Rosa Luxemburg var en af stifterne af det tyske kommunistparti KPD ved nytårsskiftet 1918-19. Hun og Karl Liebknecht levede kun et par uger mere. Efter en forgæves opstand i Berlin, som det nye KPD faktisk hverken havde planlagt eller ønsket, blev hun 15. januar 1919 om aftenen fanget af soldater fra et frikorps, skudt i tindingen og smidt i Landwehrkanalen. Først samme sommer blev hendes lig fundet og af hundredtusinder af berlinere fulgt til hendes gravsted. Det blev hvert år i januar tradition at mindes Rosa Luxemburg

og Karl Liebknecht på møder i det efterhånden store tyske KPD – og i København hos det lille DKP. Efter Lenins død i 1924 blev det til årlige Lenin-Liebknecht-Luxemburg mindemøder. I Moskva – og derfor også hos KPD og DKP – var det Lenin og ikke Rosa Luxemburgs holdninger, der blev holdt i hævd, selv hun trods alt blev mindet som en myrdet revolutionsheltinde.

Hendes ideer var ikke så centralistiske som i Sovjetunionen, f.eks. med dette citat fra 1918:

“Med undertrykkelsen af det politiske liv i hele landet må også sovjeternes liv blive stadig mere lammet. Uden almindelige valg, uhæmmet presse- og forsamlingsfrihed, fri meningsudveksling, uddør livet i enhver offentlig institution, bliver til et skinliv, hvori bureaukratiet er det eneste virksomme element.”

Ved stiftelsen af KPD kom Rosa Luxemburg i mindretal på nogle væsentlige punkter. Hun ville danne et socialistisk og ikke et kommunistisk parti, som hun ikke mente Tyskland endnu var modent til. Og hun ønskede, at det ny parti deltog i parlamentsvalg, men det stemte et flertal imod – først i 1920 begyndte KPD at deltage i valg. Endelig havde hun fået vedtaget, at KPD ikke skulle gå med til at danne en ny Kommunistisk Internationale, som Lenin i Moskva planlagde, fordi tiden heller ikke var moden til denne form for internationalt samarbejde. Så Hugo Eberlein, der repræsenterede KPD på Komintern's stiftende kongres i Moskva i marts 1919, havde mandat til at stemme imod – men blev overtalt til at undlade at stemme, så Komintern alligevel blev dannet – bortset fra ham stort set kun af folk, der allerede var i Moskva f.eks. i eksil.

Alt dette er fra en tid efter bogens tekster. Både Lenins russiske kommunisme og den tyske version i første omgang ledet af bl.a. Rosa Luxemburg var vokset ud af det større Socialdemokrati, i Tyskland SPD, og den tilknyttede fagbevægelse, der da var i kraftig vækst. Hun

var født i Polen i en jødisk familie. Hun boede i Schweiz en periode, men meldte sig til SPD's hovedkontor ved ankomsten til Tyskland i 1899. Hun blev senere lærer på partiskolen, der var en slags arbejderhøjskole. Hun startede som lærer i oktober 1907. Teksterne i bogen er fra hendes forelæsninger. De blev første gang udgivet i 1925 af Paul Levi, der var formand for KPD en periode til han forlod partiet i forbindelse med endnu et forgæves forsøg på opstand i 1921. Rosa Luxemburg holdt også en foredragsrække fem fredage fra 18. oktober 1907. Det hemmelige politi noterede flittigt, men den vagthavende politimand var ikke begejstret:

“Rosa har med sine logiske og morsomme cirkuskunstner vist os, i hvor vid udstrækning hun så absolut ikke er i stand til at tænke videnskabeligt”.

Denne anmelder ved mere om tyske kommunister end om politisk økonomi. Men der er helt sikkert læsere af *Arbejderhistorie*, der har den modsatte vægtning af de to temaer. De kan nu læse hendes tekster på dansk og selv bedømme, om hun bragte viden om samfundets udvikling fremad. Og om hun også på dette område havde en anden opfattelse end Lenin og hans flok?

Et kapitel blev først fundet af den japanske forsker Narikho Ito i det russiske arkiv for social og politisk historie, RGASPI, og offentliggjort i 2020. Det handler om slaver. Ito mener Luxemburg her i modsætning til Friederich Engels ikke mente slaveriet først blev indført efter at privatejendom var opstået. Ifølge hende var slaveri den første form for økonomisk udbytning, der opstod i krig mellem forskellige landsbyfællesskaber. Hun konkluderer dette kapitel med, at først i Grækenland og Rom udvikledes slaveriet. Igen vil jeg opfordre læsere med mere viden om disse forhold til at læse den nye bog for at bedømme, hvordan teksterne står sig over 100 år efter og i konkurrence med andre og senere teoretikere.

I bogen er der foto fra partiskolen et par år efter hun startede fra 1909-10. Blandt hendes kolleger på billedet var Kurt Rosenfeld, der senere blev advokat også i sager mod medlemmer af KPD, selv om han selv valgte at gå med andre venstrefløjsgrupper, først de uafhængige socialdemokrater i USPD, så igen SPD nogle år og fra 1931-33 SAP, hvor Willy Brandt var aktiv i 1930'erne. Blandt kursisterne på den årgang var også Jacob Walcher fra Stuttgart, der var med til at danne KPD i 1919, men i 1930'erne blev SAP leder i eksil i Paris og Wilhelm Koenen, der fra 1920 forblev i KPD og under krigen var i eksil i London. En kvindelig medstuderende, Clara Hacker-Törber fra Kiel, huskede senere, at Rosa Luxemburg pålagde de studerende hver dag at læse en god og lærerig bog. En opfordring, der bliver givet videre til dette tidsskrifts læsere. Sociale medier kan være underholdende, men vi bør vænne os til igen at læse længere tekster.

FREMRAGENDE BERETNING OM AFVIGERNE PÅ LIVØ

Poul Duedahl og Maria Clement Hagstrup
(med efterord af Poul Nyrup Rasmussen):
Afvigernes ø, Gads Forlag, 2023, 240, Ill.,
ISBN: 9788712070498

Af Ole Meldgaard

Et samfund kan kendes på, hvordan det behandler sine afvigere. Det gælder ikke mindst institutioner, som er sat til at tage sig af mennesker, som falder uden for samfundsnormerne. Hvem har magten, og hvordan bruges magten på institutionerne? Hvad er menneskesynet?

I så henseende er *Afvigernes Ø* en fremragende bog om åndssvageforsorgen i den tidlige velfærdsstats historie og samfundets behandling af mennesker, som ikke passede ind i normal-

samfundet. Det er en bog om en tid, hvor samfundets interesser overtrumfede individets rettigheder, og hvor mange afvigere reelt var retsløse, udleveret til beslutninger truffet af læger, politimestre og socialudvalg.

I ord og imponerende billeder kommer læseren tæt på nogle af de 743 drenge og unge mænd, som fra 1911 til 1961 blev isoleret på Livø i Limfjorden på ubestemt tid, fordi de blev betragtet som farlige for samfundet.

Beretningen er veldokumenteret og velskrevet i en lettere reportageagtig stil. Baggrundsmaterialet er omfattende: patientjournaler, administrative dokumenter, korrespondancer, dagbøger og regnskaber. Meget af det er helt nyt materiale, som blev fundet i 12 kasser i en lade på Livø i 2020. Personalet på Livø var omhyggelige med at dokumentere de isoleredes adfærd og udvikling. Alt blev skrevet ned og lagt i kartotekskasser, også kvindetøj, som nogle af de unge mænd yndede at tage på.

Livøanstalten blev i samtiden opfattet som et humanitært fremskridt. I stedet for anbringelse på lukkede afdelinger skulle de moralsk åndssvage kunne bevæge sig frit rundt og have masser af udfoldelsesmuligheder – men langt fra samfundet, ude på en ø, som var så stor at den kunne give de anbragte “den nødvendige illusionen om friheden”, som det hed. Livø var et minisamfund. Der var landbrug med 240 tønder land under plov og dyrehold, værksteder, skole og forsamlingshus.

Anstalten vakte international opmærksomhed. Læger og jurister fra så fjerne egne som Cuba og Sydamerika besøgte øen. Måske var man i gang med at skabe et helt nyt ø-asil for vagabonder, arbejdssky og åndssvage, som kunne overflødigøre de vante anstalter og dårekitster. Børnerettighedsforkæmperen Peter Sabroe roste øen som verdens mest humane form for indespærring.

De isolerede var afvigere, kriminelle, tiggere, skulkere, vagabonder og moralsk åndssvage, som de blev kaldt, med mangel på dømmekraft, selvbeherskelse og fornuftsbetonet opførsel.

De fleste kom fra fattige opvækstmiljøer uden positiv voksenkontakt. Ofte havde de sid- det på de bageste bænke i skolen. "Livømæn- dene var ikke børn af dommere, læger og ingeniører, men kom fra hovedstadens bag- gårde og provinsens fattige landsteder", skriver bogens forfattere. Manglende skolegang blev ofte forvekslet med manglende åndsevner, og ud fra en læges vurdering kunne skulkeri være nok til et ophold på en anstalt.

Livø blev snart et sted, som politimyndighe- der og socialudvalg sendte besværlige unge hen, ofte uden en retskendelse. Det var ikke så afgø- rende, om de anbragte havde begået en forbry- delse eller ej men at de havde manglende dømmekraft. Havde de "forbrydernaturen" i sig burde de interneres for at beskytte sig selv og samfundet. Det var en udbredt opfattelse i sam- tiden at forbrydelse knyttede sig til forbryderi- ske arveanlæg, for kvinders vedkommende først og fremmest seksuel løsagtighed.

Ikke blot var de internerede farlige på grund af kriminalitet og asocial adfærd, men man frygtede at deres gener og arvemasse ville un- dergrave samfundet, hvis de fik lov til at for- mere sig. Det var en udbredt tendens i tiden at forstå årsagen til afvigelser, kriminalitet og umoral som en genetisk defekt. Man talte om "sorte slægter", hvor dårligdommene blev over- ført fra generation til generation. Derfor måtte samfundet beskytte sig og udskille de syge fra de sunde, de unormale fra de normale. De mo- ralsk åndssvage skulle ikke straffes men behan- des. Grundlæggende var de uhelbredelige, men de kunne påvirkes til at holde deres natur i ave.

Løsningen var at sende dem ud på en øde ø, så langt ud at vandet kunne beskytte samfundet mod deres adfærd og deres gener. I 1923 ind- rettedes en tilsvarende institution for promi- skuøse og moralsk defekte kvinder på Sprogø i Storebælt.

Det er en af styrkerne ved bogen, at den så stærkt dokumenterer det biologiske menneske- syn bag institutionen. Forståelsen førte over i racehygiejne og sterilisation og kastration af de

defekte, hvis arvemasse blev udpeget som en al- vorlig samfundsmæssig trussel. De defekte gener måtte derfor bremses i at sprede sig gen- nem sterilisation. "Det var medicinen, som skulle holde hånden under den spæde velfærds- stat", som forfatterne skriver.

Som det første land i Europa besluttede Danmark i 1929 at staten kunne sterilisere mo- ralsk åndssvage borgere, og sterilisation var en del af socialreformen i 1933. De åndssvage fik ret til hjælp fra samfundet. Til gengæld skulle de miste retten til at sætte afkom i verden.

Ingen vidste, hvornår de kunne komme fra øen og leve et normalt liv, og besøg var yderst sjældne. Der var ingen sammenhæng mellem, hvad mændene havde gjort og længden på an- bringelsen. Isoleringen og fratagelse af den per- sonlige frihed tærede på psyken og udløste længsel og desperation og over 400 flugtforsøg, hvoraf 10 endte med dødelig udgang. Der var oprør og farlige situationer på øen, hvor an- bragte ville tage magten og befri de andre iso- lerede. Det blev hver gang forhindret, for øen stod i fast telefonforbindelse med ordensmag- ten på fastlandet.

Efter 2. verdenskrig og nazisternes udryd- delse af jøder, sigøjnere og åndssvage begyndte arbejdet i FN for at sikre mennesker basale ret- tigheder og ligeværdighed. Vi fik menneskeret- tigheder, som skulle beskytte individet mod samfundets overgreb. Her fastslog man menne- skets iboende værdighed. Det ændrede institu- tionerne. Åndssvage skulle leve så nær det normale som muligt. Der blev oprettet pårø- rende- og forældreforeninger, som varetog de handicappedes interesser.

Beretningen er forsynet med et tænksomt ef- terskrift af forhenværende statsminister Poul Nyrup Rasmussen, hvis far blev anbragt på Livø. Han var en vanskelig dreng at styre, men ikke ubegavet, og han var en af dem, som fik fodfæste i samfundet efter opholdet på Livø. Nyrup sammenfatter historien om Livø med ordene at det lykkedes at oprette anstalten, da alternativerne var meget værre og nedlægge den

igen, da menneskesynet ændrede sig og der kom nye og bedre muligheder for de hårdest udsatte mennesker i efterkrigstidens velfærds-samfund.

DEN SKJULTE VOLD

Mette Fransiska M. Seidelin, *Husspektakler og vold mod kvinder 1945-1970*, Aarhus Universitetsforlag, 2022, 400 sider.
ISBN 978-87-7219-477-6.

Af **Leonora Lottrup Rasmussen**

I *Husspektakler og vold mod kvinder 1945-1970* tager Mette Seidelin, arkivar og seniorforsker ved Rigsarkivet, os med ind bag de lukkede døre i efterkrigstidens dysfunktionelle hjem. Ved hjælp af rapporter og notitser fra Odense Polities arkiv viser hun os, hvad der rent faktisk kunne ligge bag det lidt udefinerbare begreb, husspektakler. Og det var ikke så lidt endda. Lussinger, slag, spark, bid og kvælertag var en del af de fysiske overgreb, som kvinder lagde krop til, men som oftest ikke fik nogen retslige konsekvenser for manden. Skyldes det, at vold mod kvinder i parforhold blev opfattet som moralsk og juridisk legitim i tiden før 1970? Spørgsmålet udgør omdrejningspunktet for bogen og gennem dets undersøgelse giver Seidelin et unikt indblik i samtidens forestillinger om det gode ægteskab og idealerne for den traditionelle danske kernefamilie.

Bogen begynder med en beskrivelse af, hvordan Seidelin i første omgang fandt frem til det kildemateriale, der udgør dens empiriske fundament. Seidelin havde sat sig for at foretage en kulturhistorisk undersøgelse af vold mod kvinder og startede derfor naturligt nok sin søgen efter sådanne voldssager i Kriminalpolitiets arkivalier, men fandt stort set ingen. Ved en tilfælde faldt hun over en række arkivpakker, der var blevet fejlregistreret, men som indeholdt Ordenspoli-

tiets rapporter og notitser, herunder også sager om husspektakler. Disse sager viste sig dog at dække over mere og andet end højrøstede skænderier i hjemmet. Over halvdelen indeholdt beskrivelser af vold. Vold er strafbart – sådan er det nu, og sådan var det også dengang. Alligevel blev disse sager sjældent overført til Kriminalpolitiet og langt størstedelen dermed aldrig retsfulgt.

Historien om de fejlregistrerede kildepakker er meget sigende for den større historie om vold i hjemmet, som bogen udfolder. Denne type af vold, der foregik i det private, har på sin vis også været 'fejlregistreret'. Ifølge Seidelin har anvendelsen af begrebet husspektakler i sager, hvor det ellers fremgik, at den ene part havde slået den anden, været med til at nedtone voldens alvor. På lige fod med begreber som slagsmål, håndgemæng, klammeri og ægteskabelige stridigheder, der også blev anvendt af politiet, indikerer begrebet husspektakler, at begge parter havde et ansvar for hændelsesforløbet. Dermed er begreberne, påpeger Seidelin, med til at udviske positioner som gerningsmand og offer. På den baggrund argumenterer Seidelin for, at politiet de facto har legitimeret vold mod kvinder, fordi sagerne blev henlagt som husspektakler uden nærmere efterforskning.

Husspektakler og vold mod kvinder 1945-1970 er i udgangspunktet en undersøgelse af praksis. Særligt er forfatteren interesseret i, hvordan de centrale aktører (kvinden, manden og politiet) handlede og hvordan de satte ord på deres handlinger. Undersøgelsen er baseret på 428 husspektakelsager fra Odense Købstads Politi fra 1940'erne og 1950'erne, der løbende perspektiveres i relation til den lovgivningsmæssige ramme samt danske og udenlandske studier af vold, og i særdeleshed, vold mod kvinder. I bogens første del bliver læseren introduceret for de metodiske og teoretiske overvejelser, der danner baggrund for studiet af husspektakelsagerne, mens anden del afdækker det juridiske grundlag. Selve hovedanalysen falder i del tre. Denne del har Seidelin valgt at lade strukturere med udgangspunkt i processen.

Det vil sige, at vi følger sagernes udvikling fra de blev anmeldt, over ankomsten til "gerningsstedet" og betjentenes undersøgelse af hændelsesforløbet, og til sidst frem til afgørelsen. Herefter følger fjerde og sidste del, der udgør en opsamling af undersøgelsens hovedpointer.

Som forfatteren selv formulerer det, er bogen skrevet ud fra et ønske om at *skildre voldens mange forskellige ansigter for at komme så tæt på kvindernes erfaringer som muligt – men også for at vise spændvidden i de sager, som politiet kategoriserede som husspektakler*. Af den grund indtager voldens fysiske dimensioner en central plads i bogen. Der er derfor mange beskrivelse af de konkrete voldshandlinger. Det er til tider voldsom læsning, men det er samtidigt også en af bogens store styrker, at forfatteren således har insisteret på at foretage en nøgtern skildring af en type af vold, som både i samtiden og i eftertiden har været delvist skjult eller gemt af vejen. Derudover lægger Seidelin også vægt op at skildre voldens kulturelle dimensioner. Her citeres den svenske etnolog Inger Lövkrona: vold erfares fysisk, men opfattelsen af volden er kulturelt forankret. Derfor er det relevant at beskæftige sig med, hvordan volden blev fortolket i en samtidig ramme. For eksempel finder forfatteren, at politiets kategorisering af volden som husspektakler ikke så meget handlede om at beskytte ægteskabet som institution. Men at det i højere grad skyldtes, at ægteskabet blev set som et potentielt arnested og kaos og ufred, hvor mandens handlinger ikke nødvendigvis blev opfattet som vold, ligesom kvinden ikke nødvendigvis blev opfattet som et sagesløst voldsoffer.

Som titlen indikerer, handler bogen udelukkende om mænds vold mod kvinder. Det skyldes, at Seidelin kun har fundet ganske få eksempler på kvinders vold mod mænd blandt de husspektakelsager, der udgør bogens empiriske grundlag. Samme kildemæssige tavshed gør sig gældende med hensyn til psykisk vold. Denne type af vold er i dag en af de mest debatterede, men blev i efterkrigstidens Danmark

hverken italesat af de involverede parter eller af retsvæsenet. Endelig har forfatteren også fravalgt specielle sager, som drab og voldtægt, for i stedet at fokusere på de mere almindeligt forekommende sager, som politiet håndterede i hverdagen. Det er der kommet en tankevækkende og vedkommende bog ud af, der ikke søger det sensationelle eller jagter det opsigtsvækkende. Som læser kan man ikke andet end forundres og forarges over, hvad der blev kategoriseret som husspektakler og dermed ingen juridiske konsekvenser fik.

Husspektakler og vold mod kvinder 1945-1970 er et vigtigt bidrag til både familie- og kriminalitetshistorien. Derudover er bogen et stykke socialhistorie. Størstedelen af de berørte familier tilhørte arbejderklassen og de fortællinger om vold i familien, som sagerne om husspektakler viste sig at gemme på, er også fortællinger om alkoholisme, pengemangel og en generel knaphed på ressourcer. Det er både rørende og relevant læsning.

HISTORIEN OM PIGERNE FRA SPROGØ

Stine Grønbek Jensen og Sarah Smed: *Pigerne fra Sprogø*, Lindhardt og Ringhof, 2024, 376 s., Ill., ISBN: 9788727012117

Af Ole Meldgaard

Da den nytiltrådte forsorgschef for Statens Åndssvageforsorg, Niels Erik Bank-Mikkelsen, i 1961 lukkede kvindeanstalten på Sprogø forudså han, at øens hidtidige anvendelse ville betyde, at myten om de uartige piger ville bestå og sprede sig, også efter at øen en skønne dag var blevet en del af et broprojekt. Deri fik han ret. Myten levede sejlivet videre i mange år. Sprogøanstalten dannede baggrund for artikler, film, romaner, folkelige foredrag i fyldte forsamlingshuse og busture til øen, men

undervejs ændrede myten sig fra en historie om seksuelt løsagtige piger til historien om statsmagtens tvang og overgreb, og i 2023 fik kvinderne en undskyldning fra regeringen.

“Hvad der overgik jer, vil vi aldrig glemme. Hvad der overgik jer skal aldrig gentage sig”, sagde social- og boligminister Pernille Rosenkrantz-Theil, som på vegne af den danske stat og den danske regering sagde undskyld for alle svigtene og overgrebene.

Omfortolkningen og nye perspektiver har tydeliggjort at “sprogøpigerne” var en problemkategori, som blev konstrueret af Åndssvageforsorgens læger i en særlig historisk kontekst og at mange blev ofre for et forføjlet menneskesyn og dårlig behandling.

Tilbage står, at anstalten på Sprogø er en del af den danske velfærdshistorie, og den historie fortælles grundigt og bevægende af historikerne Stine Grønbæk Jensen og Sarah Smed i bogen *Pigerne fra Sprogø*.

Bogen er et dokumentarisk værk. På baggrund af journaler, breve, avisartikler og fotos oprulles kvindernes historier og livet på Sprogø, herunder kvindernes savn, sorger, frygt og længsler efter dem, de blev skilt fra.

De skriver konstant til lægerne og spørger, hvad er meningen med at de år efter år skal opholde sig på anstalten som var det livsvarige fængsel. I reglen fik de afslag på deres bøn om at komme væk fra øen. De var fanget i et stort og uoverskueligt system, som kvindernes svulmende journaler vidner om. Alt blev opbevaret og gemt: skemaer, rapporter, retsudskrifter, tests og indstillinger og erklæringer fra myndigheder som sogneråd, børneværnet, politi, distriktslæger og så selvfølgelig overlægen og forstanderinden, som havde næsten uindskrænket magt over kvindernes skæbne. Eneste mulighed for at komme væk var oftest at kvinderne lod sig sterilisere.

Fra 1923 til 1961 blev omkring 500 kvinder anbragt på Sprogø. De var lettere åndssvage og seksuelt afvigende. De yngste var helt ned til 16 år.

Vi skal langt op i tiden, før holdningen til Sprogøanstalten begynder at ændre sig. Samtiden så anstalten som et humant fremskridt, og aviser og ugeblade skrev henrevet om stedet. Mange af de toneangivende i den offentlige debat støttede Sprogøanstalten, som indgik som et element i den tidlige velfærdsstat.

Kvinderne kom oftest fra samfundets laveste klasser og havde levet under usle forhold med kønssygdomme, lus og fnat, når de kom til Sprogø. Kvinderne havde en lav intelligens og blev beskrevet som moralsk åndssvage, det vil sige med en lav moral med normoverskridende adfærd.

Under forsorgen blev de defineret som arveligt belastede, og straf var nytteløst. De skulle behandles af læger, ikke af politi og fængselsbetjente. De skulle ikke i fængsel men under forsorg som netop Sprogø med frisk luft og god mad og forsøg på opdragelse. På den måde kunne samfundet skille sig af med dem. Sprogø handlede om udrensning. “Samfundet skulle renses for uønskede minusindivider, mens kvinderne skulle renses for deres farlige seksualitet”, skriver bogens forfattere.

Anstalten indgik i en større socialpolitisk udvikling. Socialminister K. K. Steincke var fattiginspektør før han blev politiker. Han så, hvor nytteløs fattighjælpen var. Hele tiden vendte fattiglemmerne tilbage, mændene fordrukne og kvinderne gravide. Steincke var oprigtig oprørt over pjalteproletariatets usle forhold i den kapitalistiske økonomi.

Steincke ville derfor lave sociale reformer med en rettighedsbaseret hjælp. Et socialt sikkerhedsnet ville skabe fremgang for samfundet ved at skabe bedre forhold for den brede gruppe af arbejdere. Også de håbløse tilfælde af svage og abnorme – undermålerne, som Steincke kalde dem – skulle hjælpes, men der var ganske enkelt ikke råd til alle socialreformer, hvis stadig flere arveligt belastede skulle hjælpes af staten.

Samfundet måtte derfor beskytte sig mod de såkaldt håbløse slægter. Det var mennesker med

åndssvaghed, sindssyge, løragtighed, drikfældighed og lediggang i familien. Oftest måtte samfundet betale for de mange børn, de fik, undfanget i havnekejper, baggårde eller i høet hos en gårdejer. Den typiske opfattelse af disse slægter var, at moderen var usædelig og faderen drikfældig.

“Enhver, der lever, *ethvert* menneskeligt væsen skal have ret til den lykkeligst mulige tilværelse og skal, om fornødent, beskyttes og plejes. Kun i én henseende må samfundet være på sin post: med hensyn til *forplantningen*. Hvis et menneskeligt væsen, der er belastet med arvelige anlæg, nu engang er født, skal han have ret til at leve og glæde sig ved tilværelsen, så vidt han kan, og hensynet til hans medmenneskers velfærd tillader det, men én ret skal han miste, én mulighed skal berøves ham, nemlig at overføre sine mangler til efterkommerne og på den måde forevige og mangedoble ulykken”, skrev Steincke.

Svaret på velfærdsstatens økonomiske udfordringer blev derfor at skille disse arveligt belastede slægter fra samfundet, anbringe dem på en ø og sterilisere dem. Socialreformen i 1933 blev indført sammen med en lang række særløve, som skulle forhindre disse mennesker i at formere sig. Sådan gjorde man i mange andre lande, som også tænkte i arvelighedsteorier og racehygiejne. De eugeniske ideer blomstrede i begyndelsen af 1900-tallet og blev anvendt til at løse sociale problemer og skabe større velstand for flertallet.

Åndssvage og andre svage grupper har meget at takke Niels Erik Bank-Mikkelsen for. Han humaniserede Åndssvageforsorgen. Ud fra et kristent menneskesyn mente han, at alle mennesker – også de svageste – har lige stor værdi. Målet for Bank-Mikkelsen var at give de åndssvage en tilværelse så nær det normale som muligt. I videst muligt omfang skulle åndssvage integreres i samfundet, ikke udskilles. Det er på det grundlag vi i dag kan kritisere samfundets behandling af sprogøpigerne.

Bogen er hermed varmt anbefalet alle med interesse for vort samfunds socialhistorie, også dets mørke sider og skampletterne.

HISTORIEN OM HOVEDSTADSLOKOMOTIVET

Henning Bro: *Hovedstadsmetropolen – den danske byregion. Regionale rammebetingelser for det danske hovedstadsområdes funktion som en byregion i perioden 1850-1990*. Frydenlund Academic 2023. Bind 1-3, 1750 s. Ill., ISBN: 978-87-7216-701-7 (BD I+II+III)

Af Per Bregengaard

Henning Bros *Hovedstadsmetropolen* må på trods af afgrænsninger karakteriseres som hovedværket om den danske hovedstadsmetropols historie i den valgte periode og et væsentligt og velfunderet værk inden for udforskningen af metropoler og deres måde at fungere på.

Værket rummer samtidig en stor og samlet empirisk funderet viden om befolknings- og erhvervsudvikling og varetagelsen af en række samfundsopgaver i Hovedstadsområdet: fora for politiske beslutninger, fysisk planlægning, trafikal infrastruktur, forsyningsvirksomheder, spildevandshåndtering, sygehuse, politi og retsvæsen, gymnasieuddannelse m.m. Selvom samfundsudviklingen og den enkelte institutions historie i kraft af periodeinddelingen er spredt rundt i værket, udgør det på mange felter en uhyre detaljeret samlet historie vedrørende perioden 1850-1990.

Værkets opgave er kort fortalt at formidle empirisk-historiske analyser af baggrunden for og karakteren af behov for rammebetingelser (jf. ovenstående udvalg af opgaver) i byregionen Hovedstadsområdet/Hovedstadsmetropolen, og hvordan forskellige aktører realiserer dem, se problemformuleringen bd. I s. 22.

Det er en relevant, spændende og udfordrende opgave Henning Bro har givet sig i kast med, da der ikke eksisterer og ikke kan eksistere en stærk fast politisk og administrativ institutionel ramme, der matcher en integreret byregion. Kilderne er således mangfoldige og vanskelige at få styr på. Arbejdet er i den forstand imponerende.

At byregionen konstant har vækstet siden industrialiseringens barndom, at dens grænser er porøse, at staten har andre hensyn at tage, og at ikke mindst kommuner vogter over deres opgaver og autonomi er alvorlige barrierer for en løsning af de opgaver, et integreret byområde stiller. Henning Bros analyser viser på glimrende vis, hvordan de trods alt løses, men ikke nødvendigvis optimalt. Nedlæggelsen af Hovedstadsrådet ved periodens afslutning kritiseres skarpt. Kritikken er uddybet og ajourført i forfatterens artikel: "Et udpræget hastværksarbejde. Hovedstadsrådets nedlæggelse og efterdønningerne", *Historisk Tidsskrift*, 2024, nr. 1.

De foretagne analyser hviler på et teoretisk fundament, der resulterer i en model for udforskningen af den opgave, forfatteren har stillet sig.

Det teoretiske grundlag for Henning Bros analyser er en syntese af en klassisk marxistisk historisk materialistisk opfattelse og Annales-skolens mere strukturhistoriske tilgang.

Produktionsforholdene og produktivkræfterne identificeres her med *la longue durée* og konkretiseres kort fortalt som samfundsformationens bevægelse fra liberalistisk markedsøkonomi til en blandingsøkonomi. Ikke alle vil være enig i denne betragtning, men det er nu engang værkets teoretiske grundlag. Det skal ikke anfægtes.

Den materielle udvikling inden for den kapitalistiske samfundsformation: industrialiseringen, senere afindustrialisering og væksten i de tertiære erhverv skaber byregionen med det geografisk fleksible begreb: Hovedstadsområdet senere metropolens befolknings-, arbejdsplads-

og institutionelle udvikling. Sammen med den gradvise forandring af staten fra en natvægterstat til en velfærdsstat, benævnes de baggrundsfaktorer.

Udviklingen i baggrundsfaktorerne forklarer behovet for regionale rammebetingelser i form af infrastruktur og en række institutioner fra et trafiknet til gymnasier/HF. De regionale rammebetingelser imødekommer behov, der ikke (kan) opfyldes på kommunalt niveau, og bliver på den måde en residual størrelse.

Behovene opfyldes af en række regionale aktører, herunder også markedet/privatejede selskaber og institutioner, og staten, der tilvejebringer rammebetingelserne. Det anvendte begreb rammebetingelser signalerer, at det er betingelser for, at regionen kan fungere eller ligefrem være velfungerende.

Ikke alene udviklingen i samfundsformationen, men også udformningen af rammebetingelserne påvirker byregionens udvikling i form af baggrundsfaktorerne. (jf. modellen i bd. I fig. 1, s. 21)

Det er min opfattelse, at forståelsen af samspillet, hvilket også kommer til udtryk i analyserne, reelt nærmer sig en struktur-funktionalistisk tilgang dog af en mere dynamisk karakter end den traditionelle. Forandringer af magten i samfundet knytter sig snævert til udviklingen fra en natvægter- til en velfærdsstat.

Det vanskelige i den prisværdige opgave, Henning Bro har påtaget sig, ligger for det første i, at en integreret byregion, en metropol er dynamisk og altid vil have en porøs geografisk afgrænsning. Den anden vanskelighed er at definere en integreret regions særegne behov for rammebetingelser, altså det residuale, der hverken handler om kommunal eller national opgaveløsning. Vanskelighederne er tæt forbundet med, at analysernes råstof er empiri.

Henning Bro sniger sig uden om vanskeligheden dels ved at skelne mellem begrebet byregion (det funktionelt integrerede byområde) og hovedstadsmetropol (periodevis geografisk afgrænset) dels ved primært at vælge at analysere

de rammebetingelser, der på et eller andet tidspunkt i perioden har været inde over en regional myndighed, primært amt, region og Hovedstadsråd eller været en del af et formaliseret mellemkommunalt samarbejde.

Denne afgrænsning er ikke udtømmende i forhold til et integreret byområdes behov. Diskrepansen kan illustreres med et enkelt eksempel: Gymnasiet/HF indgår i analysen, mens de faglige erhvervsuddannelser ikke gør det. Der kan næppe rent funktionelt argumenteres for denne forskel.

Diskrepansen afdækker, at der synes at være et overdrevet fokus på offentlige, partipolitisk styrede aktører i forhold til opmærksomheden på andre. Fagbevægelsen endsiges arbejderklassen er således fraværende som regionale aktører.

F.eks. er de faglige erhvervsuddannelser som bekendt styret af arbejdsmarkedets parter. F.eks. er forfatteren opmærksom på de økonomiske konjunkturer, mens overvejelser over forskydninger i klasserne og magtforholdene indtager en meget perifer position. Der er dog på et meget overordnet plan nogle bemærkninger om deres betydning for forandringerne i statens karakter.

En anden type vanskelighed er, at Henning Bro fornuftigt nok arbejder med det historisk givne i analyserne. Det giver imidlertid en form for endimensionalitet i forståelsen af, at derfor er det sådan. Samtidig nævner han, at der i Nordamerika kun er få regionale organer. I de nordamerikanske metropoler løses opgaverne mere lokalt. Et nordamerikansk komparativt udblik ville derfor være interessant set i forhold til det europæiske, som værket rummer.

Det nordamerikanske udblik kunne være uddybet med overvejelser over definitionen af integrerede storbyregioners behov og hjemlige særegne træk, hvilket fint ligger inden for modellens rammer: At de eksisterende rammebetingelser har konsekvenser for fremtiden.

Det ærgrer anmelderen og med sikkerhed mange andre, at Henning Bros værk kun dæk-

ker perioden frem til 1990. Henning Bro betegner selv ca. 1990 som et signifikant vendepunkt. Herfra tegner med mine og ikke forfatterens ord neoliberalismen en ny periode i kapitalismens historie, hvor konkurrencen med andre metropoler og vækstparadigmet bliver mere fremtrædende. Hovedstadsmetropolen formuleres på den baggrund som et vækstlokomotiv for hele Danmark.

Staten – ikke velfærds-, men i højere grad konkurrencestaten – kommer til at spille en større rolle som aktør, herunder som aftalepartner, med Øresundsbro, motorveje, jernbanelinjer, metro, byudvikling gennem landindvinding og affredninger. Man kan også pege på, at demokratiske beslutningsprocesser på regionalt niveau svinder ind til fordel for en øget magt til mere lukkede selskaber.

Metropolen bevæger sig samtidig ikke alene ud i, men over Øresund til Sydsverige. Fælles havnevirksomhed med Copenhagen Malmö Port er blot et enkelt udtryk for denne nye og skelsættende forandring af hovedstadsmetropolen.

Den seneste historiske periode er præsenteret i et kort, temmelig deskriptivt udblik. Det er til dels identisk viden og analyser at hente hos selvsamme Henning Bro i: "Fra fæstningsby til Øresundsmetro", i det elektroniske tidsskrift *METROPOL* 2020, 1 og især: "Fra regional plan til regional planløshed", *METROPOL* 2020, 2. Analyserne er dog ikke forankret i ændringer af samfundsformationen og statens karakter.

I den forbindelse vil jeg endvidere anbefale den ligeledes historisk anlagte up to date-analyse i David Kempels bog: *Superregion København*, Hovedland 2022, anmeldt i *Solidaritet.dk* d. 4.10.2022. Den er ligesom Henning Bros tidsskriftsartikler overkommelig kortfattet sammenlignet med Henning Bros mammutværk. Næppe nogen læser de tre tunge bind fra A til Z, – men mindre kan med stort udbytte også gøre det.

REJSEN TIL FRIDLEV

Bjørn Førde: Vejen til Fridlev – Om bofællesskaber og klimakrise, Forlaget Fydenlund, 2024, 376 s., Ill., ISBN: 978-87-7216-842-5

Af Kim Jørstad

Bogen *Rejsen til Fridlev* beskriver de overvejelser og undersøgelser som en meget grundig mand gør sig, mens han forbereder sig på at flytte ind i et bofællesskab.

Fascinationen af at leve og bo i bofællesskab fik i 2022 Bjørn Førde og hans hustru Anne til at beslutte at droppe lejligheden på Østerbro i København for at finde sammen med mange andre i bofællesskabet Fridlev i stationsbyen Hvalsø i Lejre Kommune.

Et sådant skifte er ikke noget, man bare gør, slet ikke når man er Bjørn Førde. Det kræver omhyggelige undersøgelser og overvejelser. Kommende bofæller skal kontaktes, arkitekter og entreprenører skal forklare sig. Beslutningen var godt nok taget, men derfor kan man jo godt forberede sig omhyggeligt.

“Der er nu noget fantastisk opmuntrende ved at stå på en græsmark og tænke på, at en gruppe mennesker i et par år har arbejdet sammen om at skabe en vision for, hvordan de gerne vil bo, sammen med deres egne børn, sammen med andre familier, sammen med den omgivende natur”, siger Anne. “Det giver grundlag for optimisme. Det vil jeg gerne være med til at føre ud i livet”.

Ganske vist var ægteparret tæt på at være overbevist på forhånd, både fordi de havde positive erfaringer med at bo i bofællesskab, og også fordi netop Fridlev bød på lidt norsk nostalgi, når man som norskfødte Bjørn Førde er grundigt forelsket i norske tun med mangefarvede træhuse på fjeldsider, som var inspirationskilde for Fridlev.

Således forudindtaget begiver Bjørn Førde sig ud i undersøgelser, der skal godtgøre, om Fridlev så godt som overhovedet muligt lever

op til, hvad det er rimeligt at forlange med hensyn til klimavenlighed og demokratiske omgangsformer.

Undersøgelserne er beskrevet over 375 sider i bogen *Rejsen til Fridlev*. Bogen er velskrevet, som man vel kan forvente af en meget erfaren forfatter som Bjørn Førde. Den er også fyldt med overvejelser, der er meget relevante at læse om, især, hvis man går rundt med overvejelser om selv at skifte lejligheden eller parcelhuset ud med et liv i fællesskab med andre.

“Forskelligheder og uenigheder vil der altid være, når mennesker flytter sammen, især tæt sammen. Men hvis de betragtes som vitaminer og ressourcer for fællesskabet, som tilfældet er i masser af danske bofællesskaber, kan de gennem de demokratiske spilleregler, man beslutter sig for, konverteres til noget positivt”.

Rejsen til Fridlev ikke en håndbog for kommende bofællesskabsbeboere. Dertil er den for meget en personlig beretning om netop Førdefamiliens situation og om bofællesskabet Fridlev.

Det synes nu heller ikke at have været Bjørn Førdes intention at skrive en håndbog for bofællesskaber, men at samle erfaringer, overvejelser og oplysninger, som helt givet vil være en stor inspiration for andre.

Bogen indeholder således masser af fakta om bofællesskaber gennem de seneste omkring 50 år, og om de veje og vildveje man kan støde på, når man bor tæt sammen med andre og skal til at tage stilling til, om der skal være krav, om hvor ofte man spiser sammen, og om hvad skal man spise i bofællesskabet. Også klimaforandringer og deres betydning for, hvordan man indretter sig bliver grundigt behandlet.

“I min pragmatiske tilgang er boligfællesskabet bestemt en mulighed, som peger i den rigtige retning. Som bør udbredes til mange flere. For at mange små skridt kan vokse til den flodbølge, vi har brug for. Så det kan indgå i den begejstringsskabende fortælling, vi savner, som erstatning for de mange frygt-

somme forestillinger om, hvordan vi står magtesløse over for de voldsomme vejrfænomener, vi nu oplever”

Rejsen til Fridlev er absolut læseværdig, især hvis man går med tanker om at flytte i bofællesskab, og hvis man er så privilegeret at have afgørende indflydelse på, hvordan ens egen bolig skal indrettes, når man gerne vil være så klimavenlig som muligt. Et minus ved bogen er til gengæld, at der er rigeligt med ord, hvis man ikke tilhører målgruppen.

For Bjørn Førde og hustru førte de mange overvejelser og undersøgelser til, at de med store forventninger i november 2023 kunne rykke ind i Fridlevs klynge 3, hvor de forhåbentlig har det mindst lige så godt, som de håbede.

Kort efter i maj 2024 udkom *Rejsen til Fridlev* som vel i ord blev rigeligt lang, men hvis Bjørn Førde har mødt skuffelser eller udfordringer er det i hvert fald ikke sket uforberedt.

LIFE MODES IN A CHANGING WORLD ORDER

Thomas Højrup & Niels Jul Nielsen: *Life-Modes in a Changing World Order. The neoculturation of life-modes in a state system under transformation*, Nord Academic, 2024, 2060 s., Ill., ISBN 9788712078418

Af Ove K. Pedersen

Denne bog er skrevet af to af de mest velrenommerede og velpublicerede forskere inden for samfunds- og kulturvidenskaberne i Norden. Den opsummerer årtiers forskning i livsformer i Danmark, men viderefører nu også denne ved at komparere danske med kinesiske livsformer, samt ved at introducere en historisk dimension, hvor især udviklingen i danske livsformer sammenlignes over tid.

Der er tale om et af de mest vidtspændende, og mest ambitiøse samfunds- og kulturvidenskabelige værker udgivet længe i noget af de nordiske lande. Ikke alene er det ganske omfangsrigt (mere end 2.000 tryksider), men den spænder også over et overvældende antal teorier og metoder, og viser de to forfattere som mere lærde, vellæste, og indsigtfulde end hvad der er sædvanligt blandt samfunds- og kulturvidenskabelige forskere overhovedet.

Som etnologer har Thomas Højrup og Niels Jul Nielsen et unikt blik for hvad der driver og karakteriserer hele samfundsformationer, og er derfor i stand til at adressere problemstillinger, der går på tværs af andre samfunds- og kulturvidenskabelige discipliner for at komme til et samlet blik på samfundsudvikling, inklusive udviklingen i produktionsmåder, statsformer, ejendomsformer og livsformer med tilhørende forestillingsverdner.

Lad mig fremhæve seks eksempler på Højrup og Jul Nielsens unikke bidrag til samfunds- og kulturvidenskaberne:

Højrup var blandt de første til at udforme begrebet livsform. Det skete tilbage i 1980'erne, allerede den gang var det baseret på mangeårige, intensive field-studies i tre separate livsformer: Først den selvstændige livsform, herunder i landbrug og fiskeri, dernæst lønarbejderens livsform, herunder i håndværk, industri og manufaktur, sidst den karriebundne, der typisk indbefatter offentlig forvaltning, privat service, rådgivnings- og konsulentvirksomhed og lignende. Siden har både Højrup og Jul Nielsen bidraget med talrige publikationer, hvor begrebet livsform udvikles og forfines gennem fortsatte field-studies, men også gennem aktivt deltagelse. I denne bog udvides field-studies ved at blive sat i ramme af begrebet om neoculturation, hvorved forstås, hvordan livsformer reagerer på, eller tilpasser sig til forandringer i deres eksistensbetingelser, både lokalt, nationalt og internationalt. Herunder til den interdependens mellem nationale produktionsmåder og stater der er etableret siden 1970'erne

i forbindelse med globaliseringen. Med denne bog sættes studiet af livsformer ind i en global kontekst og derfor ind i ramme af de mekanismer, der driver globalisering i det hele taget.

Blandt de vigtigste mekanismer udpeges statssystemet og de enkelte staters måder at agere med globalisering som eksistensbetingelse. Sammen med begrebet livsform fremhæves begrebet statsform, ligesom forandringer i det internationale statssystem tildeles en vigtig rolle. Generelt ser de to forfattere stater som "overlevelsesenheder", dvs. den type af organisation, der gennem dens eksterne suverænitet og interne autoritet giver beskyttelse til den nationale produktionsmåde, og medfølgende livsformer. Af samme grund bliver krig såvel som fred afgørende for studiet af staters overlevelse, ligesom det internationale statssystem tænkes ind i de konflikter eller i den konkurrence mellem stater, der udspringer af globalisering og giver nutidens verdensorden. Bogen giver derfor en mere vidtspændende og kompleks tilgang til analyse af livsformer end nogensinde tidligere af de to forfattere.

Blandt mekanismerne indgår også globaliseringen, forstået som en proces der antages at være drevet af nationale såvel som transnationale produktionsmåder, hvor nogle nationale måder er karakteriseret ved kapitalistisk markeds konkurrence og et kapitalforhold mellem arbejder og kapitalejer (Danmark f.eks.), mens andre er statskapitalistiske og karakteriseret ved en blanding af statslige og private ejendomsformer med staten, som den der dirigerer fordelingen af ejendom, investeringer og arbejdskraft (Kina f.eks.). På den baggrund anvendes begrebet interdependens til at analysere hvordan de nationale produktionsmåder komplementerer hinanden, men også interagerer ved dannelse af transnationale produktionsmåder. Bogen er således nyskabende ved at sætte de nationale produktionsmåder ind i en global sammenhæng og på samme vis som megen neo-marxistisk teori ved at vise, hvilke mekanismer, der driver kapitalismen til at usurpere andre end vestlige

lande, og til at udbrede sig på tværs af kontinenter.

På den måde anser Højrup og Jul Nielsen den transnationale produktionsmåde og det internationale statssystem som komplementære mekanismer til frembringelse af den nutidige verdensorden. Samtidig gør de den nationale samfundsformation til objekt for analyse hvorved de forbinder det mangefold af komplementariteter, der over tid etableres mellem produktionsmåder, ejendomsformer, statsformer og livsformer – nationalt såvel som transnationalt. I en tid hvor kultur- og samfundsvidenskabernes fragmenteres i stadig flere deldiscipliner og hvor de mange deldiscipliner trækker stadig hårdere teoretisk og metodiske grænser mellem sig, udvider Højrup og Jul Nielsen således en post-marxistisk tilgang, hvor de på den ene side fastholder den marxistiske tradition for holistiske studier af samfundsformationer, og på den anden side inddrager den transnationale og internationale dimension som mekanismer til analyse af hvordan og hvorfor samfundsformationer ændres. Bogen er således ikke alene et bidrag til den neo-marxistiske analyse af kapitalismens kapacitet til at udbrede en bestemt produktionsmåde, men også til post-marxistismens mange måder at tilføre den marxistiske analytik sprog- såvel som nye historiefilosofiske tilgange.

Med denne bog opdaterer Højrup og Jul Nielsen således en forskning, der især foregik i 1970'erne og 1980'erne, men som siden er faldet ud af mainstream samfunds- og kulturforskning. Men gør det samtidig ved at opdatere marxistisk analytik, således at bogen også kan læses som et modspil til, ja, en kritik af den samfundsvidenskab, der analyserer delaspekter af samfundsudviklingen, og derved overser, hvordan disse indgår i historiske processer for forandring, der til sammen giver form til en samfundsformation ved mekanismer for komplementaritet mellem dem alle, eller mange. Bogen er kritisk, men også konstruktiv. Den viser et alternativ, både til den dominerende

samfunds- og kulturvidenskab med dens mange deldiscipliner, men også til den klassiske marxisme repræsenteret ved den historiske- og dialektiske materialisme.

Men mere end det. De to forfattere opdaterer også, hvordan filosofisk tænkning kan komplementeres af historieteori, ligesom hvordan multiple metoder kan kombineres til analyse af samfundsformationer under forandring. I deres analyser blander de ikke alene metateorier, men også forskellige metodiske tilgange. Herunder blandes observationer med deltagelse, optegnelser i dagbøger kombineres med fotodokumentation, en stor mængde interviews kobles med arkivstudier, og det både i Kina og Danmark. På den måde viser bogen hvordan de alternative metoder og teorier splitter samfunds- og kulturforskningen i stridende lejre, men udfordrer dem også ved på eklektisk vis at lade sig inspirere fra mange sider for at komme til indsigt i, hvordan nutidens globalisering og verdensorden udfordrer tidligere tiders studier af kapitalistiske produktionsmåder.

Det sker ved at hente inspiration i en historiefilosofi, der forbinder post- med neo-marxisme, men også inkluderer en kongerække af tænkere fra Platon til Aristoteles, fra Machiavelli til Hegel, fra Weber til Foucault, fra Hjelmslev til Bachelard, fra Althusser til Bourdieu, fra Tilly til Sennet, fra Mao Zedong til en lang stribe af nutidige kinesiske forskere inden for sociologi og etnologi. Det hele tilført en sand guldgrube af indsigter fra nordisk og dansk historieforskning, helt opdateret til nutidens forskning om offentlig forvaltning og dens ledelse.

Summa summarum: Der er på alle disse – og flere – måder tale om et overvældende forsknings- og formidlingsarbejde, men også om et monumentalt forsøg på at tænke på tværs og på langs af en lang historie for filosofiske såvel som historieteoretiske, af teoretiske såvel som metodiske diskussioner inklusive de grundlæggende spørgsmål om ontologi versus epistemologi, om dialektik versus komplementaritet, og

derfor om, hvorvidt historien forandres ved brud eller ved forskydninger, ved politik eller ved viden.

Sammen med en imponerende liste over egne publikationer viser de mange inspirationskilder at der her er tale om et forsøg på at bryde nye baner for filosofisk tænkt, såvel som empirisk belyst, analyse af samfundsformationer og deres processer for forandring.

DEN KOLDE KRIG PÅ MUSEUM

Ulla Varnke Sand Egeskov og Bodil Frandsen:
Hvis (atom)krigen kommer, Gads Forlag,
2024, 148 s., Ill., ISBN: 978-87-12-06903-4

Af Kim Frederichsen

I 2023 åbnede Nordjyske Museer Regeringsanlæg Vest (REGAN Vest) som museum. På den baggrund har to af museets inspektører udgivet et formidlingsværk om Den Kolde Krig med særligt fokus på offentlighedens frygt for atomkrig, totalforsvaret og museet om regeringsbunkeren.

Værket indledes med en klassik gennemgang af Den Kolde Krig med en klassisk periodisering, der fint formidler dens tre overordnede perioder; den første kolde krig, detenten og den anden kolde krig (dog med den sædvanlige svaghed for ikke russiskkyndige danske koldkrigshistorikere af manglende viden om, at de sovjetiske magthavere mere opfattede hele perioden som en lang fremmarch mod deres systems historisk forudbestemte, uundgåelige sejr trods eventuelle behov for ændringer i strategien og italesættelsen af den ideologiske systemkonflikt undervejs).

Det første emne, forfatterne tager op, er spørgsmålet om atomkraft, atombomber og den danske befolknings stillingtagen til spørgsmålet. Værket udmærker sig ved både at komme ind på tilhængere og modstandere både

af atomkraft og stationeringen af atomvåben i Danmark. Der argumenteres for en sammenhæng mellem synspunktet på atomkraft og dens betydning for stillingtagen til atomvåben. Det er positivt at læse, at forfatterne er opmærksomme på, at der ikke var tale om én politisk enig bevægelse mod atomvåben, og på den baggrund giver det ikke mening at tale om fredsbevægelse i ental. En tilsvarende nuancering findes desværre ikke helt i beskrivelsen af tilhængersiden, hvor tilhængere af et styrket dansk forsvar udenfor de politiske partier har en tendens til at blive skåret over en kam som "højreorienterede", her kunne man godt have ønsket sig en tilsvarende nuancering.

Bogens næste tema bliver den politiske, militære og civile planlægning af forberedelse på en eventuel krigssituation, også kaldet totalforsvaret. Forfatterne har ret i deres argumentation for, at planlægningen kan opdeles i to, den offentlige forberedelse af et psykologisk forsvar, dels en hemmeligholdt primært militær- og krigsstyringsplanlægning. I behandlingen af førstnævnte tager forfatterne udgangspunkt i pjecen *Hvis krigen kommer* udsendt til alle husstande i 1962 efter svensk forbillede og inspiration. Forfatterne dokumenterer, at selvom en altid højt-råbende kultur- og kunstnerelite havde travlt med at gøre grin med pjecen, så blev den taget alvorligt i den brede befolkning, den var stilet til, og til hvem man også rettede henvendelser for at hverve medlemmer til hjemmeværnet og civilforsvaret eller andre kampagner for at forbedre befolkningen på en situation, hvor det var vigtigt at kende betydningen af signalgivning fra sirener eller med kirkeklokkerne, og hvad man som almindelig borger så skulle foretage i den givne situation.

Bogens resterende kapitler er afsat til spørgsmålet om totalforsvarsplanlægningen med udgangspunkt i REGAN Vest (hvorfor eksistensen (og betydningen) af, at der også fandtes et REGAN Øst nærmest forsvinder, er, selv i et værk om REGAN Vest, en anelse uforståeligt), og forfatterne guider læseren gennem planlæg-

ningsfasen, konstruktionen, indretningen og funktionsmulighederne.

REGAN Vest var dog kun en lille del af den omfattende totalforsvarsplanlægning, som forfatterne afrunder bogen med at beskrive, og som også omfattede fortrykte og distribuerede nødlove, rationeringsmærker, nødpengesesler, nødfrimærker, opbygningen af civilforsvarslagre til oprettelsen af nødhjælpestationer i landsbyer og på skoler for flygtninge (andre planer omfattede også nødhospitaler og sågar nødbegravelsespladser), melde- og observationsstationer, særlige ABC-lagre (ved atomarisk, biologisk eller kemisk krigsførelse) eller forhåndsinddragelse af privatpersoners køretøjer (hvilket også omfattede en ordre til DSB om at opmagasinere deres kuldrevne tog, da de ellers blev udfaset). Der er tale om en gennemgang af et i koldkrigsforskningen muligvis stadig noget overset emne, men som alligevel var meget centralt og ressourcekrævende. Belysningen heraf er et af bogens absolutte plusser.

Selvom der er tale om et formidlingsværk, og forfatterne selv oplyser, at de anvender en metode, hvor udgangspunktet til værkets emneinddelte kapitler er genstande i museets samlinger, er det både en alvorlig mangel og et savn ved værket, at der ikke er en form for afsluttende oversigt over anvendt litteratur (særligt i en tid hvor flere og flere forlag synes at blive mere og mere fodnoteforskrækkede).

Det skal dog ikke ændre ved, at der er tale om et meget fint formidlingsværk, der udover sit valg af hovedtemaer om folkestemninger og totalforsvarsforberedelse samt i særdeleshed i kraft af sit ekstraordinært flotte, velvalgte og righoldige billedmateriale fortjener at blive læst bredt af alle med interesse for en indføring i Danmark under Den Kolde Krig, hvad enten man har besøgt museet eller ej.

STALINS ARV TIL ET SPLITTET EUROPA

Samuel Rachlin: *Bag den Kolde Krigs tåger – Stalins arv til et splittet Europa 2. udg.*, Kristeligt Dagblads Forlag, 2022, 496 s., ISBN: 9788774675334

Af Torkil Sørensen

Bogen er skrevet to år efter Putins grønne mænd invaderede Krim og efterfølgende dele af Donbas regionen i det østlige Ukraine. Det var et forvarsel om, at det var slut med fred i Europa. I et nyt forord fra maj 2022 bruger han overskriften *Fra kold krig til krig*, og indleder således:

“For den generation, der som jeg regner sig selv som børn af Den Kolde Krig, var det uvirkeligt at vågne op til nyheden om, at en storkrig nu var brudt ud i Europa. Og erkende, at vi pludselig befandt os på randen af den verdenskrig, vi havde frygtet som børn og unge og i en betragtelig del af vores voksenliv. Det var et chok. Det var næsten ufatteligt. Det skete den 24. februar 2022 kl. 5 om morgenen, da Rusland begyndte at bombe Kyiv og andre ukrainske byer. Og verden var lige pludseligt forandret. Jeg tør godt sige for resten af vores liv. Et historisk vendepunkt.”

Mere end to år er gået. Rusland fik ikke held til som planlagt hurtigt at besætte hovedstaden Kyiv, men mod øst er krigen fortsat særdeles intens, og storbyer som Kyiv og Kharkiv bliver stadig udsat for natlige bombardementer. Faren for at krigen vil sprede sig til andre lande er langt fra drevet over.

I forordet ser Samuel Rachlin på trådene tilbage fra Putins politik til tiden under Stalin:

“Det mønster, der viste sig med årene, var et system med stadig flere lighedspunkter med en fortid, der ikke virkede alt for fjern. Sovjetunionen uden kommunisme. Putinismen gik hånd i

hånd med korruptionen. Den havde overlevet den socialistiske økonomi og det kommunistiske styre og fremstod nu under sit nye navn: kleptokrati. Det førte til en kriminalisering af samfundet og en udhuling af befolkningens tillid til systemet lige som i sovjetårene. Den udvikling fik et umiskendeligt stalinistisk tilsnit i sin autoritære styreform med større kontrol og mindre tolerance for afvigelser fra Kremls kurs.”

Mens forordet er nyt, så er resten af bogen altså skrevet for nogle år siden, hvor Putin “kun” havde invaderet Krim og en del af Donbas regionen. Så den giver altså ikke en aktuel vurdering af Ruslands krig mod Ukraine, men er værd at læse for forståelsen af historien, nærmere bestemt *Stalins arv til et splittet Europa*. Af det ikke kun er gammel historie viste sig på 71 års dagen for Stalins død, 5. marts 2024, hvor det russiske kommunistparti – nu støtteparti for Putin – bad FSB undersøge, om vestlige efterretningstjenester mon ikke var involveret i Stalins død dengang. I næste omgang skal de måske undersøge, om jødiske læger ikke var involveret i komplot mod lederne i Kreml. Det var en herskende konspirationsteori, som også *Land og Folk* herhjemme, udbredte kort før Stalins død – et varsel om at en antisemitisk kampagne kunne have eskaleret, hvis ikke tyrannen var død af hjerneblødning kort efter. Så blev lægekomplottet hurtigt afskrevet som ikke-sandt af partiavisen *Pravda*, (= Sandheden).

Denne anmelder er 8 år yngre end Samuel Rachlin. Hvor han blev født i 1947 i Povrovsk ved Lena floden i det østlige Sibirien under de sidste år af Stalins levetid, så blev jeg født to år efter Stalins død på det fredelige Sydfyn. Vi er alligevel fælles om at have oplevet Den Kolde Krig, selv om han altså frem til hans familie endelig fik lov at komme til Danmark i 1956 oplevede stalinisme og Sovjetunionen på helt tæt hold. Da jeg i 2003 gik i gang med at studere historie, valgte jeg mange temaer tilknyttet Den Kolde Krig. Det var en periode, som jeg i hvert fald havde oplevet den sidste del af, og samtidig

var der en “happy end” med genforening af Tyskland og Vest- og Østeuropa. Nu er de fredelige år efter 1989, hvor vi økonomisk og mentalt kunne glæde os over en fredsdividende, et afsluttet kapitel. Samuel Rachlins bog giver noget at tænke over både i forhold til den forgangne periode og den nye, mindre fredelige epoke vi nu er på vej ind i.

VEJEN MOD ET FORENET EUROPA

Morten Møller: *Ud af ruinerne: Vejen mod et forenet Europa*, Lindhardt og Ringhof, 2022, 271 s., Ill., ISBN: 9788727014289

Af Torkil Sørensen

Morten Møller har skrevet biografier om danske kommunister som Mogens Fog og Børge Houmann og mere kollektivt om danske frivillige i den spanske borgerkrig i *De glemtes hær*. Men i den nyeste bog har han taget fat i et tema, som danske kommunister i 1970'erne ikke var begejstrede for, foreningen af Europa gennem EU. Det danske kommunistparti DKP fik en renæssance i Folketinget 1973-79 blandt andet fordi det havde markeret sig stærkt imod EF/EEC, der fra “nede i Europa” ville gøre livet surt for danskerne. De valgte nu alligevel med to tredjedels flertal at tilslutte Danmark fra nytårsdag 1973. EF-modstanderne fik dog knap et år senere ved det såkaldte jordskredsvalg 4.december 1973 indvalgt både DKP og Retsforbundet selv om det mest opsigtsvækkende ved valget var at Fremskridtspartiet under Mogens Glistrup og Centrum-Demokraterne under Erhard Jakobsen nu blev store partier i Folketinget. Også Kristeligt Folkeparti kom for første gang over spærregrænsen.

Bogen begynder nogle årtier tidligere. På forsiden er afbilledet tre kvinder, der vandrer i en gade med tydelige ruiner fra Anden Verdens-

krig. På bagsiden kører pansrede, allierede køretøjer gennem Triumfbuen i Paris en glad sommerdag i 1944. Den ødelæggende Verdenskrig var forbi, men det var blevet tid til at genopbygge et Europa i ruiner.

Det gjaldt ikke bare om at genopføre ødelagte bygninger men især om at finde politiske løsninger, så Europa ikke endte i de samme stormagtskonflikter, der havde udløst krigen. Lige nu raser en ny voldsom krig i det østligste Europa, men alligevel er disse indledende ord værd at meditere over:

“Afslutningen på Anden Verdenskrig kom til at markere en usædvanlig skillelinje i europæisk historie – den lange fred er årene efter krigen og frem til i dag sågar blevet kaldt. Det blev en periode, hvor flere af fortidens krigsanstiftere forandrede deres indbyrdes relationer og lagde fundamentet for en epokegørende nyskabelse: en europæisk union.”

Som en bibemærkning inden vi vender tilbage til sidste del af 1940'erne og første del af 1950'erne, så er det medlemskab af dette EU og af den beslægtede sikkerhedsorganisation NATO, der for mange folk i det østlige Europa står som en løsning på de aktuelle konflikter. Morten Møller skriver også i indledningen:

“I en tid, hvor Europas indre sammenhængskraft atter synes truet, er der grund til at gå tilbage til udgangspunktet og undersøge den snørklede vej frem mod det europæiske samarbejde, som hovedparten af Europas stater i dag er en del af.”

I en anmeldelse kan vi ikke nå at følge hele “den snørklede vej”, så læserne må få fat i bogen hos en boghandler eller på et bibliotek. I bogen præsenteres den tidlige cognacsælger Jean Monnet, der på lange vandreture i alperne i foråret 1950 overvejede Europas fremtid. Senere genfandt han notitser fra den tid. Nu var det ikke mere frygt for, at Tyskland ville være årsag til

ny krig men at det var blevet et land, der blev spillet om – Øst- og Vesttyskland havde året før erklæret sig som to selvstændige stater. Monnet havde selv været med til Versailles forhandlinger efter Første Verdenskrig, og han vidste nu, at denne aftale ikke var et forbillede. Til gengæld havde han som vicegeneralsekretær i Folkeforbundet fra 1920 gjort sig internationale erfaringer. Han prøvede i Mellemkrigstiden at få gennemført et amerikansk genopbygningsprogram, men det blev først virkeliggjort med Marshall hjælpen fra 1947. Monnet blev allerede i 1940 efter den franske kapitulation til Hitlers Tyskland ansat af Churchill til at varetage britiske forsyningsinteresser i USA. Den amerikanske ressourcetilførsel til Europa blev afgørende for krigen – og for efterkrigstiden. Et spring frem til 19.marts 1951, hvor Jean Monnet ledede den franske delegation ved et møde, der etablerede Det Europæiske Kul- og Stålfællesskab, som blev forløber for EF og senere EU. En medrejsende på en studietur til Bruxelles talte om den “europæiske stål- og glasunion” inspireret af de store EU-bygninger. Men ideen med at starte helt konkret nedefra med samarbejde om råstofferne kul og stål på tværs af den tysk-franske grænse frem for ovenfra at etablere en føderalistisk union, var en vigtig grund til, at samarbejdet lykkedes. Der var masser af kriser undervejs – og krige som i Korea. Bogen citerer hollænderen Geert Mak: *“Stalin kan uden tvivl betragtes som en af grundlæggerne af et forenet Europa”*. På samme måde som Putin i dagens verden foreløbig har fået bragt Sverige og Finland ind i NATO – og flere lande mod sydøst delvist besat af Rusland altså ønsker at følge det spor.

Bo Lidegaards biografi om Jens Otto Krag er en god indgang til den danske vej mod Europa. Men her var samlingsbestræbelserne startet længe før Danmark i 1961 første gang søgte medlemskab i EF. Morten Møllers bog giver baggrund for denne spændende – og vigtige – udvikling.

FREMTRAGENDE FORMIDLET SMUGLERHISTORIE

Nils Valdersdorf Larsen: *Smuglerlandet Danmark: Mennesker, sprut og cigaretter*, Gads Forlag, 2022, 288 s., Ill., ISBN: 9788712068716

Af Jakob Seerup

Nils Valdersdorf Jensen er museumsinspektør på Svendborg Museum, hvor han har haft lejlighed til at forske i smugleriets historie. Det er der kommet en lærd ph.d.-afhandling ud af, som i populariseret form er redigeret og udgivet på Gads Forlag i bogen “Smuglerlandet Danmark – Mennesker, sprut og cigaretter”. I bogen fortæller han underholdende om smugleriets farverige historie både i det Sydfynske Øhav og i resten af Danmark. Det er klart, at forfatteren har udgangspunkt i nærområdet omkring Svendborg, men der forklares også grundigt, hvordan nærheden til Ærø og Nordtyskland gjorde, at der i netop dette område var særligt udbredt smugleri i historisk tid. De mange grænsedragninger og store prisforskelle på tværs af grænserne gjorde sammen med de søfarendes små, velsejlende fartøjer, farvandet ideelt for smuglere – lige indtil staten fandt på også at benytte sig af små, velsejlende toldkrydsere.

Bogen er inddelt i kronologiske afsnit, hvor forfatteren har forsøgt at drage nogle skel i smugleriets danmarkshistorie frem til år 2000, hvor undersøgelsen slutter. De første afsnit er rent kronologiske, mens de sidste afsnit overlapper i tid, idet de behandler fænomener, der spænder på tværs af årtierne. Det første afsnit handler om perioden 1750-1850, hvor myndighederne havde svært ved at sætte ind mod det omfattende smugleri. Derefter er det perioden 1850-1914, hvor staten blev bedre til at gribe ind.

Perioden 1914-1918 under 1. Verdenskrig er en interessant parentes, hvor en situation

med et indskrænket internationalt marked, kombineret med varerationering skabte grobund for en livlig smugleraktivitet.

Afsnittet om perioden 1918-1935 præges især af debatten om brændevinsbeskatning. Der er ingen tvivl om, at den kraftigt forhøjede brændevinsskat fra 1917 i høj grad dæmpede køb og forbrug af sprit i den danske befolkning. Men omvendt er der også oplysninger, der tyder på, at skatten stimulerede smugleriet. Dog nåede den danske spritsmugling i brændevinsskattens skygge aldrig det samme omfang som den amerikanske spritsmugling i forbudstiden i de samme år, og vi fik aldrig en dansk Al Capone.

Kapitlet 1935-1960 fortæller om smugleri i en periode, der naturligt var præget af 2. Verdenskrig, og hvor det ikke kun var kontrabande, der smugledes, men nu også mennesker på flugt fra nazismen. Her lagdes grunden til en forestilling om smugleren som en slags modstandsmand – også når det handlede om cigaretter.

1960-1980 er en fascinerende tid, hvor der blev smuglet stort, og tolderne jævnlige var i karambolage med de velorganiserede bander, der gerne benyttede speedbåde og generelt syntes at have været "smart i en fart-typer". Det ledsagende billedmateriale er en fantastisk dokumentation af et miljø befolket med hustlere,

der havde øgenavne som "Rødspætten", "Sofa-Kurt" og "Rottebrødrene".

I afsnittet om perioden 1960-2000 redegøres for det omfattende "folkelige" smugleri i velfærdsstatens Danmark. Spritfærger og ferierejsende bidrog til at gøre smugling til en decideret folkesport, hvilket også smittede af på den politiske debat.

I afsnittet 1970-2000 møder vi nogle af de organiserede kriminelle, der smuglede hash og hårde stoffer og sågar falske dollarsedler i perioden. Det var en tid, hvor der var et markant skifte med indførelsen af det fælles marked og til sidst det mere eller mindre grænseløse EU, hvor tolderne trådte mere og mere i baggrunden, men hvor den internationale kriminalitet ingenlunde ophørte. For nærværende anmelder (der bor på Bornholm) var det nok særligt afsnittet om den bornholmske smugler Claes Brenøe, der vakte interesse. Hans kriminelle løbebane kunne bestemt godt filmatiseres – muligvis som en tragikomisk folkekomedie. Men sådan er bogen fuld af fascinerende enkelthistorier.

Bogen rundes af med et samlende, perspektiverende afsnit. Alt i alt må *Smuglerlandet Danmark – Mennesker, sprut og cigaretter* siges at være en vellykket og veloplagt formidling af et stof, som man kan undre sig over, ikke før har været genstand for en samlet undersøgelse.